

Ambt & Heerlijkheid

oudheidkundige kring Rheden - Rozendaal

DOELSTELLING

De Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal is opgericht op 11 januari 1954 en stelt zich ten doel: de bevordering van de kennis der geschiedenis van land en volk van de Zuidoost Veluwezoom, in het bijzonder van de gemeenten Rheden en Rozendaal. Zij tracht dit doel ondermeer te bereiken door het houden van lezingen, exposities, wandelingen en excursies, het uitgeven van een tijdschrift en het bijhouden van een website, het bewaren van historische voorwerpen, documenten, afbeeldingen, boeken en andere geschriften, het bevorderen en ondersteunen van onderzoek op historisch gebied en de verschijning van publicaties daarover, alsmede het ondersteunen van en samenwerken met instellingen, stichtingen en verenigingen die een soortgelijk doel nastreven.

Archief

Het archief van de Kring is grotendeels ondergebracht bij het Gelders Archief in Arnhem. Daarnaast heeft de Kring een eigen archiefruimte in 't Sprengenhuis, Harderwijkerweg 25a, 6957 AB Laag-Soeren, met boeken, documenten en een beperkte collectie museale voorwerpen. Dit archief kan op afspraak worden bezocht. Afspraken kunnen worden gemaakt via e-mail (archief@oudheidkundigekring.nl) of telefonisch via Jan de Bes (026-4953780).

Lidmaatschap

Het lidmaatschap kost € 25 per jaar. Aanmelding, wijziging of opzegging (vóór 1 december) kan plaatsvinden via de website of telefonisch/schriftelijk bij de penningmeester. Leden van de Oudheidkundige Kring ontvangen gratis het ledenblad Ambt & Heerlijkheid.

Bankrekening

NL83ABNA0556713591 t.n.v.
Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal.

De Kring is aangesloten bij Erfgoed Gelderland.
De Kring staat geregistreerd als ANBI-cultuurinstelling.

BESTUUR

Voorzitter

Harry Klein Koerkamp • 06-20533128
Correspondentie via secretaris of via
voorzitter@oudheidkundigekring.nl

Vice-voorzitter

Willem Kleijn • 06-21865900
willemkleijn@gmail.com

Secretaris

Antoinette Evers-Bon • 06-18331685
Grada Vleemingstraat 13, 6991 ZB Rheden
secretaris@oudheidkundigekring.nl

Penningmeester en ledenadministratie

Wim van den Beukel • 0313-414281
Labriehof 15, 6952 HW Dieren
penningmeester@oudheidkundigekring.nl

Bestuursleden

Jan de Bes • 026-4953780
Archivaris van de Kring
archief@oudheidkundigekring.nl

Hilde Brekelmans-Roelofs • 026-4952480
hildebrekelmans@upcmail.nl

Jeroen van Gessel • 0313-450593
jeroenvangessel@chello.nl

Webbeheerder

Rob Weenink • 06-25585176
webmaster@oudheidkundigekring.nl

Website: www.oudheidkundigekring.nl

Uitgave

Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal
Ambt & Heerlijkheid
Verschijnt 4 keer per jaar,
ISSN 1384-3362
Druk: WePrint4All 's-Hertogenbosch

REDACTIE AMBT & HEERLIJKHEID

Hoofdredacteur

Hans Witt • 06-51703054
Zutphensestraatweg 19, 6881 WN Velp
redactie@oudheidkundigekring.nl

Eindredacteur

Fineke Burgers-Dekkers

Redactieleden

Jeroen van Gessel
Truus Havinga-Wielenga
Rob Weenink
Peter Kars
Gajus Scheltema

Vormgeving

Rob Weenink

Richtlijnen voor auteurs

De richtlijnen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie. De in een artikel verkondigde mening is voor rekening van de auteur en kan daarom losstaan van de mening van bestuur of redactie.

Rechten

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen of openbaar gemaakt in enige vorm of wijze zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft zich ingespannen om alle rechthebbenden van tekst- en illustratiemateriaal op te sporen. Mocht u menen rechten daarop te kunnen doen gelden, dan verzoekt zij u contact daarover met haar op te nemen.

Losse nummers van Ambt & Heerlijkheid zijn voor € 4,95 per stuk te verkrijgen bij:

The Read Shop in Dieren en Velp,
Boekhandel Jansen & de Feijter in Velp,
Firma Elderman, Groenestraat 54, Rheden,
Bakkerij Samberg in Ellecom en
Kapsalon De Oude Post in De Steeg.

Inhoud

- 1 **Inhoud en Van de redactie**
- 2 **Nationale Jeugdstorm in Velp**
Anita Matser
- 6 **Gazelle in Oorlogstijd – Ooggetuigen**
van een roerige geschiedenis
Peter Breukink
- 14 **Dominee Broer de Jong**, predikant van
Ellecom en De Steeg – Deel II
Thea Berendsen-Versteeg
- 20 **Dr. P.G. Buekers**, Kastanjelaan 15, Velp
Arend Bulder
- 22 **Het jaagpad langs de IJssel**
Ton Burgers
- 30 **Van kwinkelerende vogeltjes tot dood
en verderf...**
John Kapteijn
- 33 **De Schippersschool in Dieren**
Deel 1: Villa Nova, Carel van Walree
Stichting en Johanneshof
Jos Leeman en Dick Nauta
- 40 **De oorlog voorbij**
Willem Kleijn
- 41 **Mededelingen van het bestuur**
Harry Klein Koerkamp

Van de redactie

Zeg Nelleke den Boer-Pinxter en je zegt Ambt & Heerlijkheid of Oudheidkundige Kring (en nog veel meer natuurlijk, maar dat is hier niet ter zake). In de jaren '90 van de vorige eeuw komt Nelleke al voor in het reilen en zeilen van de Oudheidkundige Kring. Maar de afgelopen veertien jaar was Nelleke vooral een onderdeel van de redactie van Ambt & Heerlijkheid. En in de loop der tijd werd Nelleke ook steeds meer het epicentrum van Ambt & Heerlijkheid. Vanaf 2007 namelijk eerst als redactielid, maar vanaf 2016 als hoofdredacteur. Stukken schrijven (vooral over architectuur en aanverwante zaken), schaven aan de vormgeving, het bewaken van de kwaliteit, zorgen voor schrijvers van artikelen, het op peil houden van het netwerk en indien nodig op zoek naar verse krachten in de redactie. Allemaal zaken die Nelleke als vanzelfsprekend als haar kerntaak zag. En dat alles met vooral heel veel aandacht voor de mens. Is er een keer iemand ziek of is er iets aan de hand, Nelleke komt langs met een bloemetje of bijvoorbeeld een potje jam (zelfgemaakt natuurlijk). Al deze kwaliteiten van Nelleke hebben ervoor gezorgd dat het blad Ambt & Heerlijkheid er nu zo geweldig voorstaat. En deze kwaliteiten hebben ervoor gezorgd dat er een prima redactie en groep schrijvers actief is, met veel betrokken mensen.

Dan is het opeens 2022. Nelleke heeft afscheid genomen van Ambt & Heerlijkheid, “.....de hoogste tijd voor nieuw bloed” schreef Nelleke in het decembernummer. En daar zit je dan als nieuwe hoofdredacteur tegen bovenstaande staat van dienst van je voorganger aan te kijken. Tsja, ik draai wel al een jaar of twee mee in de redactie. Heb het grootste deel van mijn leven in deze fraaie gemeente doorgebracht, lang in onze gemeentepolitiek meegedraaid en ik heb best wel een Rhedens netwerk. Maar Nelleke opvolgen is toch zeker een behoorlijke uitdaging te noemen. We gaan binnen de redactie er in ieder geval hard aan werken om de kwaliteit en alles daaromheen op peil te houden. Dit nummer beginnen we en eindigen we voor alle zekerheid toch nog even met Nelleke. In dit stukje tekst en op de laatste pagina met een “Ode aan Nelleke” geschreven door één van de redactieleden. Zodat ze dit nummer nog even omarmt, en daarna gaan we stoer op eigen benen verder.

Nelleke, bedankt voor al je positieve energie, je betrokkenheid en je deskundigheid!

Hans Witt

NATIONALE JEUGDSTORM IN VELP

Anita Matser

Net zoals in bijna alle plaatsen in Nederland ontkwam in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog ook Velp niet aan nationaal socialistische invloeden. In Velp werden, als eerste in Nederland, in 1934 de eerste twaalf leden van de Nationale Jeugdstorm (NJS) geïnstalleerd. Dit geschiedde door hoofdleder Van Geelkerken.

De N.S.B. was een Nederlandse politieke partij die van 1931 tot 1945 heeft bestaan. De partij werd op 14 december 1931 opgericht in Utrecht door Ir. A.A. Mussert en C. van Geelkerken (1901-1976). Omdat hij goed kon spreken werd hij 'Kees de Prater' genoemd. De NSB huldigde de ideologie van het nationaal socialisme.

De Nationale Jeugdstorm was een Nederlandse jongerenbeweging en stond formeel los van de partij, maar de leider was de vooraanstaande NSB'er Cornelis van Geelkerken. Op 1 mei 1934 werden zowel hij als Mussert ontslagen als ambtenaar, omdat hun lidmaatschap van NSB niet strookte met een dienstbetrekking bij de overheid. Mussert gaf Van Geelkerken de opdracht om de Nationale Jeugdstorm op te richten. In september 1934 werden in Velp de eerste twaalf leden van de NJS geïnstalleerd.

Beginjaren

Het zat de Jeugdstorm niet mee. Ze kregen te maken met het uniformverbod en het ambtenarenverbod. Verschillende keren werd de Jeugdstorm ontbonden en weer opgericht. Bijna alle leden van de Jeugdstorm waren kinderen van NSB'ers. Voor de Duitse inval telde de Jeugdstorm ongeveer 2000 leden. Ze waren herkenbaar aan hun uniform, een lichtblauw hemd met zwarte das, zwarte korte broek/rok en kousen en een muts in oranje

C. van Geelkerken (1942) met karpoets (muts) met vignet

en zwart. Hun zinspreuk luidde: "In Godsvertrouwen alles voor het Vaderland".

Tweede Wereldoorlog

Tijdens de oorlog nam het aantal leden toe tot ruim 12.000. Leden waren tussen de 10 en 17 jaar en moesten bij voorkeur Arisch zijn, vooral niet Joods. Leden van 10-13 jaar werden Meeuwen/Meeuwkes genoemd, leden van 14-17 jaar Stormers en Stormsters. Hierna gingen zij vrij naadloos over naar de Nederlandse Arbeidsdienst of Nederlandse divisies van de Waffen-SS. Vele jonge jongens stierven aan het Oostfront.

Het was een strak hiërarchisch georganiseerde 'vereniging'. Er werd veel aan sportbeoefening gedaan, vooral in groepsverband, er werden marsen gehouden, liederen gezongen en ook kampen en filmmiddagen georganiseerd. De leden moesten zich bewijzen tijdens sportieve vaardigheidsproeven en door kennistesten over de nationaal socialistische ideologie 'om de toekomst van Europa zeker te stellen'. Er werden veel propagandamiddelen ingezet: posters, kleding en vaandels. Er was ook een verenigingsblad De Stormmeeuw. Het eerste nummer verscheen op 15 november 1934, het laatste in april 1945.

Activiteiten vonden plaats naar voorbeeld van de Hitlerjugend in Duitsland. In heel Nederland hingen posters om reclame te maken voor de Nationale Jeugdstorm. Ze deden mee aan nationale en internationale sportwedstrijden.

Nationale Jeugdstorm in Velp

In het nieuwste boek van Yurrit van de Vooren 'Door Wilskracht Zegevieren, sport in de Tweede Wereldoorlog' staat: "De organisatie Nationale Jeugdstorm was voor de oorlog opgericht, in 1934 in het Gelderse Velp door Cornelis van Geelkerken, secretaris van de NSB." Dit bericht was onbekend bij de schrijfster en zij ging op zoek naar meer informatie. Waarom vond de eerste installatie in Velp plaats? Hoe verging het de Nationale Jeugdstorm in Velp?

heeft gegeven. Tegen het einde van 1934, juist negen jaren geleden, installeerde de plaatsvervangend leider der beweging Van Geelkerken te Velp de eerste nationaal-socialistische jongeren. Hij nam als Hoofdstormer zelf de leiding over hen op zich. Deze jongeren waren de eerste leden van den Nationale Jeugdstorm. Het kleine groepje, dat zij vormden, heeft zich in den loop der jaren krachtig uitgebreid en thans op den negenden verjaardag van den Jeugdstorm zijn 't blauw van de bloes en het zwart en oranje van de Urker karpets bekende kleuren in de straten van stad en land.

Dagblad van Rotterdam – 27 september 1943

Twee jongens uit Velp, beiden lid van de NSB en de padvinderij*, traden zelf in contact met Van Geelkerken en vroegen toestemming om een afdeling van de a.s. Jongerenorganisatie op te richten. Van Geelkerken was op dat moment nog bezig met voorbereidingen voor de nieuwe organisatie, maar verzocht de jongens een groep bij elkaar te brengen. En zo geschiedde het dat op 26 september 1934 de eerste twaalf leden door hoofdstormer

Van Geelkerken werden geïnstalleerd en hij nam hij zelf de leiding over deze leden op zich.

Zuidelijke Parallelweg

Na Velp voltrok zich dit in bijna alle plaatsen in Nederland. Hierbij werd vaak aan 'Den dag van den ouden Jeugdstorm' in Velp gerefereerd. Ook in Arnhem werd een groep Jeugdstormers samengesteld (3-10-1934). Zij konden nog geen ruimte vinden om bij elkaar te komen, maar kregen aan de Zuidelijke Parallelweg in Velp een betrekkelijke grote garage/troephuis ter beschikking gesteld, waar ook de Velpse leden gebruik van maakten. Op 27 oktober 1934 is deze door de leider officieel geopend. Bijeenkomsten werden gehouden op zaterdagmiddag en woensdagavond. Jaren later wordt hierover geschreven: "Met trots denken wij terug aan dit eerste, kleine begin. Er was moed voor nodig steeds weer naar voren te gaan. Wij hebben bewezen deze moed te bezitten."

Een meneer, die ik interviewde naar aanleiding van het tijdelijke museum Rheden in Oorlogstijd, toen 11 jaar en wonende aan de Parallelweg vertelde: "Elke zaterdag kwam de Hitlerjugend bij ons door de straat. Ze liepen dan door de straten van Velp. Wij met 30 jongens van de kerk stonden ze elk weekend uit te schelden. Ze liepen gewoon door."

De Stormmeeuw

Inmiddels is ook het tijdschrift 'De Stormmeeuw', het orgaan van de Nationale Jeugdstorm, opgericht.

In Velp worden tachtig nummers van De Stormmeeuw nummer 16, 1935 verkocht. Niet onverdienstelijk vergeleken met de andere (nog maar 28) plaatsen in Nederland.

In Velp/Arnhem speelde de kwestie van het uniformverbod. W. Wijnaendts van R. oud 17 jaar, wonende te Velp, had zich op 29 december 1934 op de Velperweg in het uniform van de Nationale Jeugdstorm vertoond. De kantonrechter had de verdachte vrijgesproken, maar de ambtenaar van het Openbaar Ministerie had tegen dit vonnis appel aangetekend omdat je in het openbaar geen kledingstukken of opzichtige onderscheidingstekenen mocht dragen, die uitdrukking zijn van 'een bepaald staatkundig streven'. De Arnhemsche Courant van 25-9-1935 meldt dat de scholier uit Velp is veroordeeld tot vijf gulden boete en vijf dagen hechtenis.

Openluchttheater

Op 13-7-1935 is het Vendelhuis in Arnhem geopend. Dit is gevierd met een grote bijeenkomst in het Openluchttheater in Velp.

De Stormmeeuw nummer 19 van 25-7-1935 vermeldt dat de Stormers uit Velp ook 'Op Marsch' gaan.

Velp blijft een rol spelen bij de verdere oprichting van de Nationale Jeugdstorm. Op 9 november 1935 wordt de 'Ban Zuid Gelderland' geïnstalleerd in de tuinzaal van Hotel Naeff. Het was een drukte van belang met troepen uit de hele regio.

Fakkeloptocht

In het kader van de verloving van prinses Juliana en prins Bernhard op 8 september 1936 hebben Stormers en Stormsters uit Arnhem en Velp deelgenomen aan de fakkeloptocht van "Velp voor Oranje". Zij sloten zich aan bij de vele Velpse verenigingen, in totaal liepen 3000 deelnemers mee. Burgemeester Zimmerman hield een toespraak, waarna het Wilhelmus werd gezongen en vanwege de Duitse prins, ook het Duitse volkslied.

In de Tweede Wereldoorlog breidt de Duitse invloed zich steeds verder uit. Steeds meer activiteiten vonden plaats om de zichtbaarheid van de Nationale Jeugdstorm te vergroten. De kranten staan er vol van.

Eind mei 1942 wordt voor de eerste keer een mars georganiseerd door de WA over een afstand van 30 km. WA staat voor (Weerbaarheidsafdeling), opgericht in 1932 als instelling om weerbaarheid bij jonge NSB leden te bevorderen.

275 WA mannen en 320 Stormers liepen mee. In Velp werd in 'De Vereniging' de grote rust gehouden. In de Arnhemsche courant van 8 juni 1942 staat een verslag met als kop: 'Aanbieding van vlaggen aan den Nationale Jeugdstorm' en als ondertitel 'Een marsch door het dorp'. Een citaat:

Badge Nationale Jeugdstorm

Voor de afdeling Velp van den Nationale Jeugdstorm was het zaterdag een belangrijke dag. Nadat de Stormers en Stormsters, Meeuwen en Meeuwkes [...] een mars door het dorp gemaakt hadden verzamelden zij zich bij kwartieren aan den Kluizenaarseweg. Daar waren reeds vele belangstellenden bijeen, die tevoren een kijkje hadden genomen in 'De Bildenstede', het jongenskwartier en in 'De Olmen' het meisjeskwartier, welke eenvoudige en smaakvolle ingerichte blokhutten passende verblijven voor den Jeugdstorm genoemd mogen worden. Hopman Van der Craats presenteerde daarna den troep, die zich in carré rond de vlaggenstandaard voor de jongenskwartier hadden opgesteld aan den streekleider Hopman Knaap uit Arnhem. Doel van de bijeenkomst was het aanbieden van de oranje-blanje-bleu vlag en de Jeugdstormvlag, een geschenk van de afdeling Velp der N.S.B. [...] Namens de N.S.B. Velp werden ook twee portretten van ir.

Mussert aangeboden, één voor het jongenskwartier en één voor het meisjeskwartier.[ ]”.

Een maand later meldt de krant dat de Nationale Jeugdstorm het sportterrein in de gemeente Rozendaal op De Pinkenberg voor 12,50 gulden voor de rest van het seizoen huurt, inclusief alle kleedkamers en wasruimte.

Musis Sacrum

Het zevenjarig bestaan van de Nationale Jeugdstorm werd in 1942 herdacht met een bijeenkomst in Arnhem op het plein voor het Musis Sacrum in aanwezigheid van 15.000 Stormers. Voor deze locatie werd gekozen omdat het de oudste streek is van de oprichting. Hier zijn ‘Eeredraagtekens’ uitgereikt aan leden van de jeugdbeweging die voor de oorlog lid zijn geworden. Na de plechtigheid hielden leden o.a. een mars door de stad.

Het vieren van het negenjarig bestaan van de Nationale Jeugdstorm op 26 september 1943 laat men samenvallen met ‘Den dag van den ouden Jeugdstorm’ (in Velp). De kranten staan er weer vol van. Er wordt een grote demonstratie gehouden op het Museumplein in Amsterdam en een mars door de stad gehouden. Ongeveer 2000 Jeugdstormers zijn aanwezig. Hopman H.W. Gansekolk, die negen jaar geleden in Velp behoorde tot de eerste twaalf leden, onderstreepte het karakter van de dag en van de strijd van de Jeugdstorm met de declamatie van een gedicht.

Hoe het afliep

Uit De Stormmew; maandblad van de “Nationale Jeugdstorm”, jrg. 9, 1943 (blz. 150), geschreven door W. W. van R., Oud-Troep leider Troep 1, Arnhem:

“Toen in de zomer van 1934 in Velp een begin gemaakt werd met de oprichting van den Jeugdstorm, meldden zich al spoedig Klaas de Weert en Hendrik van Dijk, beiden vol geestdrift voor dit nieuwe, dat hen trok. De één banketbakkerszoon, de ander landarbeider, doch van het oogenblik af, dat zij elkaar in den Jeugdstorm

eerste Stormerstroep, die op 3 zaaimaand 1934 door den Hoofdstormer geïnstalleerd werd. Wat waren wij trots op ons blauwe hemd, dat wij dien dag voor het eerst droegen! Ook gedurende de latere moeilijke jaren bleven zij den Jeugdstorm trouw met een vanzelfsprekendheid, die kenmerk is voor hun Germaanschen aard. Met dezelfde vanzelfsprekendheid en geestdrift vervulden zij hun plicht als soldaat in het Nederlandsche leger, Klaas als cavalierist, Henk als infanterist. Beiden hebben zij gedurende de Mei-dagen van 1940 den broederkrijg tusschen Nederland en Duitschland meegeleefd, vastberaden hun plicht vervullend, doch in het diepe besef

'Velp op marsch'

dat zij streden voor een verloren zaak, de één in Friesland, de ander aan de Grebbe.

Vijf van de eerste twaalf Stormers meldden zich bij de eerste de beste gelegenheid voor dienstneming in de Waffen SS, in het volle besef eerst thans de mogelijkheid te krijgen hun Stormersplicht tot het uiterste te vervullen. Klaas en Hendrik en nog twee anderen werden goedgekeurd en vertrokken met het eerste transport naar München. Thans zijn Hendrik van Dijk en Klaas de Weert gevallen. Niet met droefheid vervult ons dit offer,

doch met vertrouwen, vertrouwen in de toekomst van ons Volk. Een volk, dat in staat is zulke zonen voort te brengen kan niet ten onder gaan! In den Arnheemschen Jeugdstorm zullen Troepleider van Dijk en Stormer Klaas de Weert, tezamen met hun reeds eerder gevallen makkers Preng en Westphal in den geest blijven meemarcheeren. Onze strijd gaat verder!"

Ledenspeldje

Het einde van de Tweede Wereldoorlog betekende het einde van NSB en NJS. Van Geelkerken werd opgepakt.

Krantenbericht De Waarheid, 29-5-1945

Er is geprobeerd de hele Nederlandse jeugd in één verbond samen te brengen. Maar pogingen om de padvindsters met Nationale Jeugdstorm samen te brengen zijn niet gelukt. Er bestonden bij de padvindsters onoverkomelijke bezwaren. Daarom is in het begin van de Tweede Wereldoorlog besloten de padvinderij op te heffen.

Bronnen

- Boek 'Door Wilskracht Zegevieren, Sport in de Tweede Wereldoorlog' van Yurrit van de Vooren
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Nationale_Jeugdstorm
- <https://www.verzetsmuseum.org/jongeren/nsb/nsb.jeugdstorm>
- https://nl.scoutwiki.org/Nationale_Jeugdstorm
- https://www.openbeelden.nl/media/1127673/Eredraagtekens_voor_leden_van_de_nationale_Jeugdstorm
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Cornelis_van_Geelkerken
- <https://www.delpher.nl/nl>
- Verschillende nummers van De Stormmeeuw
- Regionaal-historisch tijdschrift 110e jaargang april 1978

GAZELLE IN OORLOGSTIJD

Ooggetuigen van een roerige geschiedenis

Peter Breukink

De geschiedenis van de Gazelle Rijwielfabriek in de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) was tot voor kort een wat onderbelichte periode in het meer dan 125 jarige bestaan van het Dierense bedrijf. Zo wordt in het boek *De Eeuw van Gazelle, 1892-2001* van Eva Breukink uit 2012 weinig aandacht besteed aan de oorlogsperiode. Marian Rijk heeft in haar boek *Eeuw in versnelling* uit 2018 meer aandacht voor de belangrijkste gebeurtenissen in die tijd. Met de onlangs opgedoken privécorrespondentie van Hendrik Willem Kölling (1874-1955), van 1905 tot 1954 een van de directeurs van het bedrijf, beschikken wij over een uitgebreid en betrouwbaar ooggetuigenverslag dat samen met de stukken en brieven in het familiearchief Kölling-Breukink, maar ook door andere persoonlijke getuigenissen en verslagen, ons de mogelijkheid wordt geboden om Gazelle in oorlogstijd goed te kunnen reconstrueren.

Het begin

In de eerste maanden van 1940 wordt de oorlogsdreiging steeds voelbaarder. Mobilisatie van troepen is aan de orde van de dag. Gerrit Breukink, tweede zoon van directeur Jan Breukink (1887-1960), wordt opgeroepen en gelegerd aan de Grebbeberg bij Rhenen. Daar zal hij getuige zijn van de invasie van het Duitse leger in mei 1940. Omdat Dieren aan de IJssellinie ligt, is een groot-schalig evacuatie van de burgerbevolking voorbereid. Marius, de oudste zoon van Jan, hoopt er ondanks die toenemende dreiging het beste van. Hij schrijft aan zijn ouders op 19 april vanuit het Zwitserse Zürich waar hij op dat moment studeert:

Gelukkig, dat 't op de fabriek nog marcheert. Ik hoop dat het materiaal uit Amerika veilig overkomt en dat de Duitsers 't niet in de grond boren of de Engelsen 't in beslag nemen, bang voor doorvoer naar Duitsland. We hebben 't nu van alle kanten te verduren. Zelfs over Indië wordt al gediscussieerd. Als de regering nu maar inziet, dat we sterk moeten zijn naar buiten en naar binnen, dan hebben we de beste kans 't er zonder oorlog af te brengen.

Het blijkt hopen tegen misschien wel beter weten in. Op 10 mei valt het Duitse leger Nederland binnen.

Gazelle rijwielfabriek, 1941

Hendrik en zijn zuster Johanna Kölling (1871-1960) worden samen met de familie Breukink en veel andere Dierenaren geëvacueerd naar Hotel Zilven in Loenen. Op 14 mei kunnen zij naar huis terugkeren. Gerrit heeft de Slag om de Grebbeberg overleefd. Hij schrijft op 16 mei:

Ik vind het vervelend dat ik jullie niet eerder iets heb laten horen en ik weet niet of deze brief zal aankomen. Maar zoals jullie zien ben ik nog in leven, ik hoop dat het in Dieren alles zo goed mogelijk is. En de fabriek in alles, wat is het wel! De oorlog is over en ik heb 't er levend afgebracht, en dat is een groot geluk. Wat er zal gebeuren weten we niet.

Familie Breukink, fotomontage 1941 – v.l.n.r. Jan Breukink, Cor Breukink-van der Kloot Meijburg, Marius, Gé, Jan, Wim en Corrie

Nieuwe, onzekere tijden

Met de Duitse bezetting breken nieuwe, onzekere tijden aan. De directie wil op het werk zo goed mogelijk de rust bewaren en stuurt op 20 mei het volgende bericht aan het personeel: *Met het oog op de ingetreden toestand moeten wij ons personeel met den allergrootsten druk verzoeken de orde en rust te handhaven en ten aanzien der bezetting in elk opzicht te onthouden van alles wat tot ontstemming aanleiding kan geven. Vanzelfsprekend moet iedere daad, zelfs de kleinste, die tot verkeerde gevolgen kan zou kunnen leiden, achterwege blijven. Wij moeten van het personeel eischen, dar hieraan ten volle gevolg wordt gegeven. Mocht ons blijken of ter oore kome, dat aan deze wensch niet wordt voldaan, dan zal ontslag onherroepelijk moeten volgen. Het is onze plicht ons in deze moeilijke tijden als verstandige en correcte menschen te gedragen.*

De oproep heeft effect. Het leven op de fabriek neemt min of meer zijn oude loop. Al wordt de materiaal-schaarste steeds nijpender en worden de maatregelen steeds scherper. Op 14 januari 1942 schrijft Hendrik: *Wij mogen slechts 50% fabriceren en U begrijpt dat met onze groote personeel dit zijn financiële zorgen meebrengt.*

Vorderingen

In mei wordt de eerste groep werknemers ‘gevorderd’ om te gaan werken in de Duitse industrie. Er is daar door de oorlogsomstandigheden dringend behoefte aan arbeidskrachten. Dat tekort zal in de verdere oorlogsjaren steeds nijpender worden. Ook Gazelle is gedwongen om mee te werken.

Op 6 mei 1942 schrijft Hendrik:

In zaken wordt het hoe langer hoe moeilijker en hebben ze 50 van onze menschen gevorderd.

Op 6 september van dat jaar:

Ook hier gaan de zaken heel slecht; rijwielen mogen wij niet meer afleveren en ook de meeste onderdeelen zijn geblokkeerd. Wij zijn nu bezig om ons personeel, zowel fabrieks-, kantoor- als reizigerspersoneel zooveel mogelijk hier en daar onder te brengen.

En op 16 oktober:

In zaken hebben wij veel moeilijkheden en zijn er dezer dagen weer menschen gevorderd, zoodat wij aan onze kern van personeel komen.

Op 26 december:

Personeel gedeeltelijk naar Duitschland, gedeeltelijk bij verschillende instellingen hier ondergebracht.

Op 12 maart 1943:

Aan de fabriek is het stil en deden zich in Dieren geen bijzonderheden voor.

Het blijkt stilte voor de storm...

Gé Breukink tijdens mobilisatie 1940

Staking

Het bericht van de bezetter dat 300.000 krijgsgevangen genomen Nederlandse soldaten naar Duitsland zullen worden afgevoerd om daar te gaan werken, slaat in als een bom. In Twente komt het tot een staking die snel ook Gelderse bedrijven bereikt. Op 30 april in de ochtend leggen de werknemers van Gazelle het werk neer. Maar na een bijeenkomst met de directie wordt 's middags het werk al weer hervat. De angst voor represailles is enorm. De druk op de directie en de dreiging dat op 3 mei opnieuw zal worden gestaakt is zo groot, dat op 2 mei het volgende bericht onder het personeel wordt verspreid:

De Burgemeester van Rheden waarschuwt ons, dat een ieder die op Maandag 3 mei a.s. niet aan zijn werk gaat met de allerstrengste maatregelen gestraft zal worden. Reeds zijn tegen een 30-tal arbeiders de scherpste maatregelen getroffen. Wij raden U dus in Uw eigen belang dringend aan om Maandagmorgen op tijd op de fabriek aanwezig te zijn.

De SD (Sicherheitsdienst) schrikt niet terug voor harde acties om de stakingen met alle middelen de kop in te drukken. Op 2 en 3 mei worden werknemers van Gazelle opgepakt en afgevoerd. Ook procuratiehouder W.J. Lammers, de onmisbare rechterhand van de directie, wordt gearresteerd. Dat lijkt een toevallige samenloop van omstandigheden.

Hendrik Kölling, ca. 1950

Hendrik schrijft op 6 mei:

Wij hebben den laatsten tijd hier zeer moeilijke tijden doorgemaakt. Van Zaterdag op Zondagnacht hebben ze den Heer Lammers gearresteerd en zit hij thans vast in Vucht. Voor zoover ik het kan beoordelen zit hij vermoedelijk vast als gijzelaar voor de Katholieke fractie. Zoals u weet is de Heer Lammers onze rechterhand en heeft hij zich nimmer met politiek bemoeid en is steeds heel voorzichtig geweest en heeft stipt de voorschriften opgevolgd. Wij stellen alles in het werk om te trachten den Heer Lammers vrij te krijgen, doch deze kans is gering, hoewel wij nog hoop hebben. In verband met de staking van Vrijdag 30 april zijn nog 4 personen van ons kantoor en 4 personen uit de fabriek opgehaald. Van het kantoor is er één terug, uit de fabriek 2. De rest is ook naar Vucht overgebracht.

Over de arrestatie van Lammers schrijft Hendrik op 11 mei:

Dit heeft met de staking niets te maken. Nu is dit toevallig op dezelfde tijd geschied. Het moet op een vergissing berusten.

Dat laatste was zeker niet het geval. C. de Reus, een van de opgepakte personeelsleden, schrijft in zijn naoorlogse verslag van de staking:

In de nacht van 1 op 2 Mei werd de Procuratiehouder W.J. Lammers opgehaald op last van de S.D. omdat hij R.K. kerkmeester was. In Gelderland zijn dien nacht verschillende R.K. kerkmeesters gearresteerd. Ook werden enkele bestuursleden van de R.K. werkliedenvereniging in Dieren en omgeving gearresteerd.

Hoogstwaarschijnlijk was het op 21 februari 1943 voorlezen van de bisschoppelijke brief in alle kerken de indirecte aanleiding voor deze arrestatiegolf. In die brief veroordeelde het episcopaat sterk de Duitse misdaden en het was daarmee een grote bedreiging voor de bezetter geworden. In een tijd van oplopende spanningen moest een daad worden gesteld.

Hendrik voelt zich machteloos. Hij schrijft op 11 mei:
Voor onze andere mensen hebben wij moeite gedaan doch hebben niets kunnen bereiken en gelooven dat, zolang het standrecht bestaat, er ook niets te bereiken is.

Lammers keert op 12 mei terug. Van de zeven opgepakte werknemers zijn er uiteindelijk drie naar Kamp Vught vervoerd, waar ze na drie maanden werden vrijgelaten. Zij waren zwaar gewond en ook sterk ondervoed. H. Gerritsen kreeg de zwaarste straf. De Reus schrijft daarover:

Hr. H. Gerritsen tot 1 jaar tuchthuisstraf veroordeeld en naar Duitschland gestuurd. Na 9 maanden als invalide teruggekeerd.

Bombardementen

Het gaat steeds slechter met Gazelle. Op 15 juni 1944 schrijft Hendrik:

De toestand is hier zeer slecht. Wij hebben tot heden nog het groote voorrecht, dat wij onze fabriek nog gaande kunnen houden en maken hier sedert eenige tijd voor de firma Dürkopp te Bielefeld rijwielen. Dit ligt ons tamelijk goed en krijgen we hiervoor alle materialen toegezonden, zoodat wij ze hier alleen in elkaar behoeven te zetten, hetgeen ons weer wat werk verschaft en wij hierdoor menschen aan het werk kunnen houden.

En op 20 juni:

Wij leven in een verschrikkelijken tijd en Ge begrijpt, dat wij ontzaglijk veel moeilijkheden hebben en het zaken doen van dien aard is, dat men er niets meer voor voelt. Wij zijn in ons eigen bedrijf om zoo te zeggen geen baas meer. Wij moeten alleen nog dankbaar zijn, dat wij onze zaak nog hebben en wij nog bij elkander zijn in een goede gezondheid. Dat is een groot voorrecht.

Maar het ergste moet dan nog komen. Een serie geallieerde bomaanvallen op het stationsgebied van Dieren richt enorme schade aan. Ook de Gazellefabriek en de daarnaast gelegen directievilla, waar Hendrik en zijn zuster wonen, worden zwaar getroffen.

Op 12 oktober schrijft Hendrik:

Dit is voor de 3e maal, dat ik heden een brief schrijf, daar er vanmorgen en hedenmiddag weer 2 hevige aanvallen zijn geweest. Een bom is achter in onze tuin gevallen en heeft een gedeelte van de fabriek zwaar beschadigd. De fabriek en ons huis zijn zwaar getroffen.

Hendrik en Johanna vinden tijdelijk onderdak bij de bedrijfsingenieur van Gazelle. De meubels worden uit het huis gesleept en ondergebracht bij familie en kennissen en in de archiefkelder van Gazelle.

De Duitschers halen ons de machines weg en er zijn eenige wagons vertrokken. Het is gewoon verschrikkelijk.

Villa Olanda, na bombardement, november 1945

Op 6 november van dat jaar:

Hedenmorgen zijn hier weer bommen gevallen doch zonder resultaat. Het slimste is echter, dat onze zaak totaal vernield wordt en er jaren overheen zullen gaan als er nog iets van te maken is. Wij zitten thans in groote zorgen, daar de spoorlijnen geheel vrij zijn en niet geraakt, zoodat ze elken dag weer kunnen terugkomen. Wij hebben nu eenige malen bombardementen gehad en zijn de huizen aan de Z. Parallelweg grotendeels vernietigd, waarbij eenige slachtoffers zijn gevallen. Hier in Dieren ziet het er troosteloos uit. Wij zijn alle zwaar getroffen.

Op last van de bezetter moeten met de laatste nog aanwezige onderdelen 1000 fietsen in elkaar worden gezet. 30 van de 50 gevorderde werknemers worden hiervoor vrijgesteld. Ze werken 54 uur per week.

De gebouwen van Gazelle zijn zwaar getroffen door de bombardementen.

Op 17 november schrijft Hendrik:

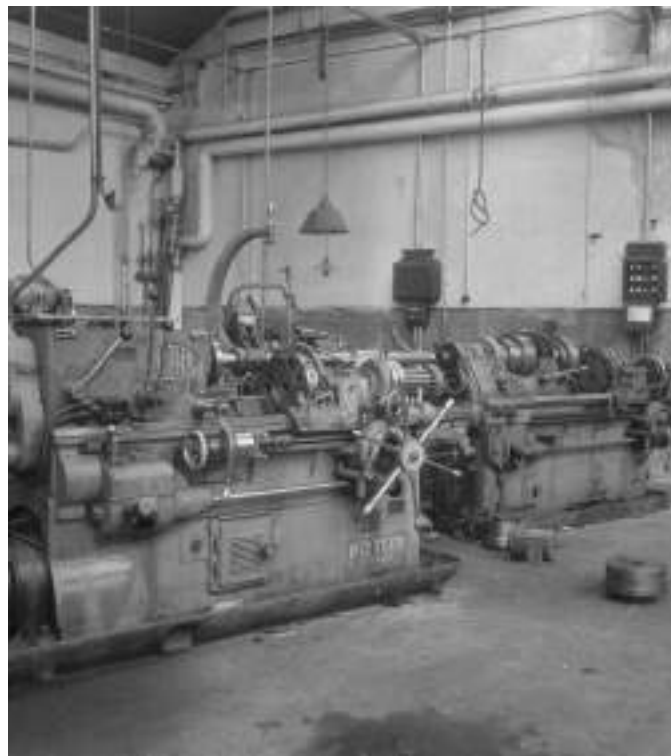
Alleen aan de voorkant, de nieuwe vleugel, kunnen wij op 't ogenblik nog ons kantoor houden.

Opnieuw gaat het mis. Op 25 november schrijft Hendrik: *Ge zult gehoord hebben, dat thans 'Olanda' ook getroffen is en is Jan door een wonder gespaard gebleven, daar hij op datzelfde moment in den kelder was. Een bom heeft het huis van de heer Boerman getroffen en totaal vernield. De ruiten in het nieuwe gedeelte van de fabriek, die tot nu toe gespaard waren gebleven, zijn er thans alle uit. Wij hebben de boel zoo goed mogelijk dicht gemaakt en kunnen er weer enigszins droog zitten.*

Directeur Jan Breukink woont op dat moment met zijn gezin in villa 'Olanda' aan het Stationsplein van Dieren. Na dit verwoestende bombardement moeten ook zij elders onderdak zien te vinden.

Op 3 januari:

Zooals u begrijpt missen we gas en water. Stroom hebben wij voor de te leveren rijwielen gekregen, doch daar wij met de moffelovens niet kunnen werken is het zeer moeilijk.

Machines in fabriekshal (Foto Nationaal Archief Den Haag)

Voedselschaarste

Door alle dramatische gebeurtenissen is de voedselvoorziening zeer nijpend geworden. Om die nood enigszins te lenigen, schrijft Hendrik op 19 februari 1945 een brief aan de Heidemaatschappij waarmee hij goede banden heeft:

Daar voor een groot deel van ons personeel de aardappelenvoorziening voor nu en in de toekomst er zeer slecht uitziet meenen wij dat het onze plicht is om den volkstuin, indien dat eenigszins mogelijk is, voort te zetten en hoop dat de Heidemij. ons hiermede zal willen helpen zonder aan wie ook iets tekort te doen. Wij hebben hier bij de fabriek een stuk grond vrij gekregen en zou zeer geschikt voor aardappelbouw zijn.

Of dit sympathieke initiatief een vervolg heeft gekregen via de Commissie Bedrijfsvolkstuin is niet bekend.

Op weg naar de bevrijding

De oorlogshandelingen gaan de laatste fase in. Op 5 maart schrijft Hendrik:

Zaterdagochtend hebben wij weer een bominslag bij ons oude huis gehad en is dit en de fabriek wederom ernstig beschadigd, zoodat alles er weer voorheen was; zelfs hier op kantoor zijn de ramen weer stuk. Den laatsten tijd hebben wij veel last van V.I.'s, doch zijn hier in Dieren gelukkig nog gespaard gebleven.

Op 16 april 1945 wordt Dieren bevrijd. Maar van een spoedige hervatting van het produceren van rijwielen is absoluut geen sprake. Door het grote tekort aan materialen is de totale productie geblokkeerd door het Bureau voor Metalen Verwerkende Industrie. Hendrik schrijft op 25 mei 1945: *Hierdoor komt, dat wij voor ons kantoor- en fabriekspersoneel geen voldoende werk hebben en dit is een zware druk.*

Maar er is nog een probleem: de bezetter heeft de belangrijkste machines afgevoerd naar Duitsland. Waar ze zich bevinden en of ze in redelijke staat zijn, is de grote vraag. Zijn ze in Bielefeld omdat zich daar een grote fietsenfabriek bevindt waarvoor de Gazelle in de jaren daarvoor heeft geproduceerd? Veel duidelijkheid daarover is er niet.

Op 8 juni schrijft Hendrik:

Wat de zaken betreft ziet het er zeer somber uit en hebben wij van de machines nog niets kunnen opsporen. Vermoedelijk zijn ze in Bielefeld, doch is er van regeeringswege ontzettend weinig medewerking. Zooals ik hoor worden door Belgen en Franssen veel machines weggehaald, doch voor de Nederlandsche Industrie wordt niets gedaan. Wegens gemis aan gas, stroom en kolen kunnen wij niets maken.

Begin januari 1946 worden de machines inderdaad in de buurt van Bielefeld gevonden en vrijgegeven, maar helaas is het vervoer naar Dieren nog een probleem. Eind van die maand komt de eerste zending aan, de tweede zending volgt in februari.

*Foto's deze en volgende pagina:
Herstel machines na terugkeer uit Duitsland, 1946
(Foto's Nationaal Archief Den Haag)*

Op 3 juli 1946 komt de productie langzaam op gang en wordt gestart met de verkoop van Engelse en Franse rijwielen (merken als BSA, Sunbeam, Raleigh, Peugeot en Automoto). Het is de start van de wederopbouw van Gazelle in de naoorlogse jaren. De vraag naar nieuwe fietsen is enorm.

Hendrik Kölling maakt langzamerhand plaats voor een nieuwe generatie directeuren in het familiebedrijf. De zonen van Jan Breukink, Marius en Gé en later ook Wim,

Jan Breukink in directiekamer, ca. 1950

komen in dienst van het bedrijf en treden in 1958 toe tot de directie. Hendrik is vier jaar daarvoor commissaris van de nieuwe N.V. geworden en overlijdt in 1955. Zijn ooggetuigenverslag van Gazelle in oorlogstijd in de vorm van briefverkeer is van grote waarde om een goed beeld te krijgen van deze roerige periode uit de bedrijfsgeschiedenis van Gazelle.

Mijn bijzondere dank bij het voorbereiden van dit artikel gaat uit naar Jan Cees Rutgers, conservator/archivaris van Gazelle, en Marian Rijk voor hun onmisbare hulp. Ook Wencel Maresch mag niet onvermeld blijven. In zijn boek Oorlog aan de Veluwezoom uit 2005/2015 wordt de oorlogsgeschiedenis van Dieren op indrukwekkende wijze verteld.

DOMINEE BROER DE JONG, predikant van Ellecom en De Steeg (1921-1933) – Deel II

Thea Berendsen-Versteeg

In dit deel van het artikel over dominee Broer de Jong leest u over het kennismaken van de dominee met zijn gemeente, over zijn werkzaamheden en over hoe het met zijn gezinsleven verder ging.

Het dagelijkse leven van dominee De Jong en de invulling daarvan verloopt zoals hij dit ook wel kent van Helenaveen en Heemse, zijn vorige standplaatsen. Op zondag gaat hij voor in twee diensten en preekt hij afwisselend in Ellecom, Dieren, Doesburg, Zutphen en later ook in De Steeg. Daarnaast houdt hij zich bezig met huisbezoeken, het geven van catechisatie, vergaderen, zendingswerk, met de Christelijke Jongemannen- en Jongevrouwenvereniging en het present zijn bij voor de gemeenschap van Ellecom en De Steeg belangrijke gebeurtenissen. Maar hij onderneemt ook iets nieuws. Hij start een protestants-christelijke padvindergroep, waaraan hij zelf leiding gaat geven. Wat verder afwijkt van het werk in zijn vorige gemeentes is, dat van hem wordt verwacht dat hij zich op gezette tijden op Huize Middachten vervoegt, zeker nadat de graaf in 1924 gehuwd is met jonkvrouwe Adrienne Vegelin van Claerbergen. Vanaf die tijd gaat Saar mee naar het kasteel. Ook zij zit in Ellecom niet om werk verlegen. Naast de zorg voor haar drukke gezin en de zorg voor haar ouders, geeft zij leiding aan de zondagschool en de christelijke vrouwenclub. En wat te denken van de grote pastorietuin! Gelukkig heeft zij veel verstand van tuinieren en ze doet dat ook met plezier!

Riolering

De pastorie beschikt bij hun aankomst nog niet over stromend water en het is daarom plezierig dat in april 1922 een begin wordt gemaakt met het leggen van buizen voor de waterleiding naar Rheden, De Steeg, Ellecom en Dieren. In de maand april 1923 zal - niet minder belangrijk dan de aanleg van een waterleiding -

door een groot aantal inwoners van Ellecom aan de Raad van Rheden worden verzocht om het dorp Ellecom van riolering te voorzien in aansluiting op het net van Dieren. Deze voorzieningen zullen het gezin De Jong goed van pas zijn gekomen!

*Het mooie wonen aan de lommerrijke Binnenweg (links de pastorie)
(Beeldbank Gelders Archief)*

De zomer van 1922 verloopt heerlijk voor de kinderen De Jong. Ze zijn veel buiten in de tuin en gaan wat vaker op bezoek bij hun grootouders in Dieren. Die zijn in 1920 van de kapitale villa Rustoord verhuisd naar de kleinere villa Oldegaerde, die daar schuin tegenover ligt, ook aan de Hoflaan. (Deze villa is overigens gebouwd door Henri Evers uit Ellecom!) Die verhuizing heeft noodgedwongen plaatsgevonden, omdat door de beursval na de Russische revolutie hun aandelen in de Russische spoorwegen nagenoeg niets meer waard waren. Gelukkig

kunnen zij zich nog wel een eigen rijtuig veroorloven, waarmee ze hun gasten met hun persoonlijke koetsier van het station in Dieren laten halen en later weer terug laten brengen. Zo vindt kleindochter Annetje het prachtig om met de tram naar het station in Dieren te reizen, waar dan de koetsier van haar grootouders met het rijtuig op haar staat te wachten. Zij wordt vervolgens deftig vervoerd naar huize Oldegaerde. Na de genoeglijke thee-visitatie wordt ze met het rijtuig helemaal naar de pastorie in Ellecom gebracht! Wat een feest, ook voor haar zusje en broers, die - als zij wat ouder zijn - dit plezierige gebeuren ook mogen meemaken!

Voor sommige kinderen in Ellecom verloopt deze zomervakantie trouwens ook een beetje spannend, want bij het graven door kinderen in de bossen bij de Carolinahoeve te Ellecom wordt een eikenhouten uitgehold blok gevonden, dat afgedekt was met een ijzeren deksel en waarin zich een twintigtal koperen munten bevond met het jaartal 1760 er onder.

Het eerste jaar in Ellecom kabbelt zo voor dominee Broer de Jong en zijn vrouw Saar rustig voort, wat altijd plezierig is als je ergens begint en je je werkterrein nog moet verkennen. Ook de kinderen vermaken zich prima. Al snel leren ze, hoe ze vlug door het poortje aan de achterzijde van de tuin kunnen glijpen, om op het laatste nippertje in de kerk te kunnen zijn om deel te nemen aan de dienst van hun vader.

Het jaar daarop, in 1923, is het een tegenvaller dat er door de Minister van Binnenlandse Zaken en Landbouw, op het verzoek van de besturen van instellingen van weldadigheid uit Velp, Rheden, de Steeg, Ellecom, Dieren en Spankeren om instelling van een Armenraad afwijzend wordt beschikt.

Het karakter van de gemeente

Ellecom en De Steeg zijn dorpen waar veel mensen zich tijdelijk terugtrekken om op adem te komen, maar waar ook velen zich na hun arbeidzame leven vestigen om in een rustige, gezonde omgeving van hun oude dag te genieten. Dat geldt eveneens voor predikanten. Op 1 maart

1923 overlijdt in Ellecom Jan Gerhard Steenbeek, emeritus-predikant, echtgenoot van mevrouw J. Steenbeek-Adriani, behuwd- en grootvader. Hij is 68 jaar geworden. Hij was achtereenvolgens predikant in de Hervormde Gemeenten van Moerkapelle, Kethel en Weesp en is op 1 april 1921 met emeritaat gegaan. Op het kerkhof in Ellecom vindt hij op 5 maart zijn laatste rustplaats.

Geleidelijk aan maakt het gezin De Jong ook wat meer kennis met de overburen die in villa Bernhalde wonen: de familie Massink.

*De fraaie villa Bernhalde gezien vanaf de achterzijde
(Beeldbank Gelders Archief)*

Helaas gebeurt er op zaterdagavond 24 maart 1923 iets dat een totale wending zal betekenen voor dit gezin. In de Grote Sociëteit in Zutphen overlijdt geheel onverwacht de heer H.W. Massink. Hij was tot op dat moment firmant van de firma H.J. Reesink en Co. te Zutphen. Van 1911 tot 1917 was hij ook raadslid van die gemeente. Tevens was hij in Zutphen provisor van het Bornhof. Het is een prachtig gebaar dat, onder bezwaar van vruchtgebruik, door hem de navolgende legaten zijn vermaakt: *„Aan de „Zutphensche Vereeniging tot bestrijding der Tuberculose” f 24.000; aan de afdeling Zutphen van het „Centraal Genootschap voor Kinder-Herstellings- en Vacantiekolonies” f 15.000; aan de Zutphensche Wijkverpleging „Hermine” f 15.000; aan*

de „Vereeniging Moederlijke Liefdadigheid”, afdeeling Zutphen f 5000; aan het „Kanker-Instituut” te Amsterdam f 5000; aan de Vereeniging „Het Groene Kruis” f 10.000.”. Aldus De Nederlander van 3 mei 1923. Door het overlijden van de heer Massink kan hij, als lid van het voorbereidingscomité, het feestelijke muziekconcoers dat in mei 1923 op het landgoed Avegoor zal worden gehouden, niet meer meemaken.

Advertentie in de Zutphense Courant van 9 mei 1923

Naast het werk in de eigen gemeente zal dominee De Jong mogelijk ook de zorg hebben gehad voor mensen, die in Ellecom zijn voor rustbehandeling en herstel, zoals onder meer in Huize ‘Drietip’, op de hoek van de Binnenweg en De Friedhof. Dit zijn de andere burens van het gezin De Jong, een uiteraard wisselend gezelschap. De tuin van dit pension-rusthuis grenst aan de pastorietaan. Het huis, dat eerder bekend was onder de naam ‘Pension van Leeuwen’, wordt in 1923 overgenomen en beheerd door mevrouw H. de Rooy-Verhoeven.

Wat er zoal gebeurt...

Heel Ellecom wordt opgeschrikt en is diep geschokt door een dramatisch ongeval. Twee kinderen uit Ellecom, een jongen van 14 en een meisje van 10 jaar, zijn aan het spelen met het 10-jarig dochtertje van de brievenbesteller, wonende aan de Zutphensestraatweg, als dit drama zich voltrekt in het schuurtje achter de woning daar. Het Algemeen Handelsblad van 19 juni 1923 schrijft hierover: “Het dochtertje van den brievenbesteller sloot de andere kinderen een oogenblik op in

Pension Van Leeuwen, de Drietip (in 1909 is het huis verbouwd tot pension) (Beeldbank Gelders Archief)

het schuurtje, dat van buiten dichtgegendeld kon worden. Daarna verwijderde zij zich. De jongen vond in de schuur een buks, nam deze ter hand en trok de haan over, niet wetende dat de buks geladen was. Juist toen het schot afging, opende ’t dochtertje van den brievenbesteller de deur en kreeg den kogel in het hoofd, even boven de rechter slaap, met het gevolg dat het kind even daarna overleed. Gebleken is dat de vader van het overleden meisje, ’s middags achter zijn woning, musschen had geschoten en de buks geladen in het schuurtje had laten staan.” Dit zal de nodige pastorale begeleiding hebben gevraagd! Ook de kinderen De Jong zullen diep onder de indruk zijn geweest van dit tragische gebeuren.

Gelukkig is het niet alleen kommer en kwel. In augustus worden er jubileumfeesten gehouden vanwege het zilveren regeringsjubileum van koningin Wilhelmina. Ter ere daarvan wordt de Middachter Allee wondermooi verlicht. De Arnheemsche Courant geeft er in haar editie van 28 augustus 1923 een bloemrijk verslag van (kader).

Het gezin De Jong zal er zeker een kijkje zijn gaan nemen, en mogelijk ook wel de grootouders Van Houten-van Gogh.

De verlichte Middachter-Allee, was het tooverwoord, dat deze duizenden menschen naar het anders op dit late avonduur geheel uitgestorven dorpje bracht. De Middachter-Allee verlicht! Denk eens, die laan als een gothische zuilengang, met haar donkere, geheimzinnige gewelven, die laan verlicht te zien. Ja, dat moet wel veel moeite loonen, dat zal bijzonder mooi zijn. (...) Van hotel De Engel bewoog zich daar voor ons uit een file van auto's, langzaam in een regelmatig tempo schuivend langs de rechterzijde van de weg, begeleid door een dichte drom van voetgangers en fietsers. Aan de over-zijde dezelfde manoeuvre, en dit was voor ons het overtuigend bewijs, dat de verlichting niet, zoals in de advertentie was aangekondigd, om half tien, doch reeds eerder begonnen was. (...) Onder dergelijke omstandigheden werden we de Middachter-Allee, de verlichte, ingeschoven, en toen het tot ons doordrong, dat we de plaats van bestemming bereikt hadden, wendden we, verdoofd door het onophoudelijk getoeter, gebel, en andere melodieuze geluiden, duizelig door de op som-mige oogeblikken benauwende volte, plichtmatig onze hoofden, rekten ten laatsten male onze halzen en zagen: de verlichte Middachter-Allee in al haar glorie.(...) Een breed lint van licht, zich strekkend tot in oneindige verte, leek het; met de duizenden lampjes was een schitterend effect bereikt..."

Het is in november 1923 dat een collega van dominee Broer de Jong, Gerrit Posthumus Meyjes, predikant bij de Hervormde Gemeente te Zandvoort, met emeritaat gaat en zich samen met zijn echtgenote vestigt in Ellecom. Dominee Posthumus Meyjes is reeds bekend met Ellecom, vanwege zijn vriendschap met Prof. Dr. A.J.Th. Jonker, die van 1887 tot 1892 hier predikant is geweest en daarna beroepen is te Dordrecht. Het echtpaar Posthumus Meyjes gaat wonen in het huis Klein Havelte aan de Pieperslaan. De emeritus-predikant laat met enige regelmaat van zich horen, zeker ook omdat hij zitting zal gaan nemen in de gemeenteraad van Rheden.

Maar wat de gemoederen in het dorp vooralsnog bezig houdt, is dat in maart 1924 wordt ingebroken in de openbare school van Ellecom. Er worden geld en een hoeveelheid handwerk materiaal ontvreemd. In een nachtasiel te Dieren wordt de dader aangehouden. Naar blijkt heeft hij zijn buit verstopt onder de spoorbrug te Westervoort. Dus dat loopt voor de school goed af. Men is daar net druk doende met de behandeling van de sollicitaties voor een nieuw hoofd der school. Er blijken zich maar liefst 110 gegadigden te hebben gemeld!

En zoals altijd weer is er ernst en vrolijkheid! Door de Christelijke Jongelingsvereniging Daniël wordt op een reciteerwedstrijd in Ellecom, gehouden ter gelegenheid van de jaarvergadering van de ring 'Doesburg en omstreken' van het 'Nederlandsch Jongelingsverbond', een eerste prijs gehaald in de afdeling 'Ernst' en een tweede prijs in de afdeling 'Luim'.

In juli van het jaar 1924 is het feest op de pastorie! Het oudste kind, Johannes Rendel (John) de Jong, heeft zijn diploma behaald aan het Lyceum te Zutphen. De vakantie kan beginnen! De 15-jarige Anna Cornelia de Jong (Annetje) heeft vrij van de MULO in Arnhem, waar ze anders iedere dag met de tram naar toe gaat. Na de vakantie zal ze in Arnhem naar de Middelbare Meisjesschool gaan. Ook de andere kinderen De Jong hebben vrij van school. Dit jaar wordt de zomervakantie buiten Ellecom gevierd, want er komt een advertentie in De Nederlander, dat voor de maand augustus de pastorie van Ellecom te huur is. Van die tijd zal het echtpaar De Jong-van Houten tevens gebruik hebben gemaakt om allerlei maatregelen te treffen m.b.t. het vervolgonderwijs en de huisvesting van hun zoon John. Hij gaat in Delft Werktuigbouw studeren.

Evangelisatieruimte in De Steeg

Waar in de Nederlands Hervormde Gemeente echt behoefte aan bestaat, is aan een evangelisatieruimte in De Steeg. En daarin wordt voorzien. Op 8 oktober 1924 wordt bij akte, verleden voor notaris Voorhout te Doesburg, de stichting 'Eltheto' in het leven geroepen.

“Zondagavond werd het nieuwe evangelisatiegebouw, in de voormalige bewaarschool, in gebruik genomen; de verbouwing is geschied door de heeren Hueting en Hofman te Ellecom. Ds. B. de Jong te Ellecom hield de openingsrede, waarin hij vooral dank bracht aan graaf Bentinck van Middachten, die de school had afgestaan, en het comité. Voortaan zal iederen Zondagavond godsdienstoefening worden gehouden”. Zo meldt De Graafschapbode van 17 oktober 1924.

Niet lang daarna, in december, wordt in Eltheto door de Christelijke Jongelingsvereniging ‘In ’s levens opgang’ een zeer geslaagde propaganda-avond gehouden. Er zijn zelfs te weinig zitplaatsen! Verschillende leden houden voordrachten die bij de aanwezigen zeer in de smaak vallen. Dominee De Jong spreekt hierna het slotwoord en dankt iedereen voor hun bijdrage. En natuurlijk laat ook de Christelijke Meisjesvereniging Stefanesse zich niet onbetuigd. Op donderdag 5 maart 1925 herdenkt zij in Eltheto haar 24-jarig bestaan. In De Graafschapbode van 10 maart 1925 staat te lezen: *“Ds. B. de Jong van Ellecom opende met gebed en hield daarna een keurige openingsrede, waarin hij de voortdurende steun van de Vereeniging inroept. Het ledental bedraagt thans 30, terwijl er een batig saldo is van ruim f 12.-. De beschermvrouwe B.esse van Heeckeren en de afgevaardigden van andere vereenigingen werden daarna toegesproken. Verschillende zangstukjes, voordrachten, enz.*

Gebouw Eltheto (Beeldbank Gelders Archief)

werden thans gedaan, welke telkens luid applaus verwierven. Als slotnummer een mooi tableau: „Geloof, hoop, liefde, vrede en waarheid.” Daarna werd gesloten door het hoofd der Christ. School, de heer Haantjes.”

Andere kerkelijke zaken

In een Kerkeradsvergadering in december 1924 wordt aandacht besteed aan hoe gestalte te gaan geven aan het jubileum van de heer E.H. Dikker. Vanaf 1 januari 1884 vervult hij de functie van koster en voorzanger. Dat betekent dat hij op 1 januari 1925 deze betrekking 40 jaar heeft vervuld. Die dag mag beslist niet onopgemerkt voorbijgaan. En dat zal ook niet gebeuren. Onder veel belangstelling wordt zijn jubileum gevierd. Namens de Kerkeraad en de Gemeente worden hem verschillende passende geschenken aangeboden. Dominee De Jong spreekt de jubilaris in de morgendienstoefening hartelijk toe. Door de Muziekvereniging Excelsior wordt 's avonds een serenade gebracht.

In diezelfde maand wordt er vergaderd over de keuze voor gemachtigden van het Kiescollege van de Nederlands Hervormde Kerk. Dit worden de heren A. Hoefman, J.N. Hesselink, G. Hupkes en N. Latté. Het zal er beslist niet zo stormachtig aan toe zijn gegaan als in de nacht van 9 op 10 februari, als er volgens de berichten in de Zutphensche Courant van 11 februari een storm woedt, zoals maar weinig mensen zich dit van het verleden kunnen heugen. Dakpannen, schoorstenen, bomen en ruiten moeten het massaal ontgelden, ook in de plaatsen aan de Veluwezoom, waar de nacht grotendeels wakend wordt doorgebracht. In de Middachter Allee worden enkele zware beuken geveld, die dwars over de weg vallen. “In de zijlanen aan den Rijksweg tusschen Ellecom en Dieren knapten tal van boomen op de helft van de hoogte af. Te Ellecom woei aan den Buitensingel een zware boom om en vernielde de bovengrondsche leiding van het elektrische net. Een monteur van de Prov. Electr. Maatsch. die spoedig gewaarschuwd werd, zorgde dat de stroom werd uitgeschakeld.” Gelukkig herneemt het leven daarna weer gewoon z'n gang.

Veranderingen in de pastorie

Ten huize van de familie De Jong-van Houten vindt die zomer een verandering plaats in de gezinssamenstelling. Dochter Annetje behaalt aan de 'keurige Middelbare Meisjesschool van Mejuffrouw van Apeldoorn' het eindexamen. Zowel haar ouders als haar grootouders vinden het erg belangrijk dat zij een vervolgoopleiding gaat doen. De keuze valt daarbij op de 'Christine Hermine School' in Zetten, een in 1916 gestichte 'vakschool voor vrouwenarbeid'. De school is niet alleen opgezet om een meisje in staat te stellen zo nodig zelf de kost te verdienen, maar er wordt ook veel aandacht besteed aan karaktervorming, plichtsbesef en de ontwikkeling van hart en gemoed, en dat alles met een christelijk accent. Ook dochter Foekje zal hier later heen gaan.

De Christine Hermine School in Zetten

Annetje kiest voor de opleiding tot lerares Huishoudkunde, met als specialisatie 'wasbehandeling'. Belangrijk is ook dat zij onderricht wordt in de moderne talen. Aan de school is een internaat verbonden. Zij wordt een van de 'internen'. Omdat ze orgel kan spelen, krijgt ze als bijzondere taak de begeleiding van het zingen tijdens de kerkdiensten, die worden gehouden in de kerk van de 'Heldringstichting'. Dolgelukkig is Annetje met de uitstapjes naar Arnhem, waar ze met grootmoeder Anna van Houten-van Gogh mag gaan winkelen. Van haar krijgt ze tot haar blijdschap af en toe een nieuwe 'nette' jurk.

Christelijk Nationaal Zendingsfeest

Woensdag 15 juli 1925 vindt op Middachten het Christelijk Nationaal Zendingsfeest plaats, begunstigd door heerlijk zomerweer! De belangstelling is overweldigend groot. De beschikbare openbare vervoersmiddelen kunnen de toestroom nauwelijks verwerken. *"Uit alle deelen des lands waren heden weder vele Zendingsvrienden te Middachten samengekomen, om daar in dien tempel van ongekorven hout, het groote Feest der dankbaarheid en blijdschap, het Chr. Nationaal Zendingsfeest, te vieren. Geen naam is inniger aan ons heerlijk Zendingsfeest verbonden dan die van het schoone landgoed van Graaf Bentinck te Middachten. Ook nu op dit Twaalfde Middachter-Zendingsfeest stond de Zending weer geheel in het midden der belangstelling. De talrijke bezoekers verdrongen zich om de drie spreekplaatsen, waar de sprekers allen blijmoedig getuigden van het Evangelie, dat schijnend Licht in de donkere heidenwereld. (...) Op spreekplaats I had Dinsdagavond, ter voorbereiding van het Zendingsfeest, een Bidstond plaats onder leiding van den pred. ds. A. Drost te Arnhem en ds. B. de Jong, predikant te Ellecom".* Zo luidt het bericht in De Nederlander van 15 juli 1925.

De volgende dag wordt om 10.00 uur het feest geopend door dominee J. Rauws, voorzitter van de regelingscommissie. Hij heet de aanwezigen hartelijk welkom en spreekt namens het bestuur de grote blijdschap uit, dat het Zendingsfeest weer op Middachten kan zijn, omdat deze twee onafscheidelijk bij elkaar horen. Hij dankt graaf Bentinck voor de bereidwilligheid, waarmee hij onmiddellijk het landgoed ter beschikking heeft gesteld, daarmee voortbouwend op de traditie van zijn familie. Dit grote feest is wel een van de hoogtepunten van dat jaar, dat verder een rustig verloop kent. Zo niet het begin van het nieuwe jaar!

Over dat nieuwe jaar kunt u verder lezen in het volgende nummer. De vermelding van noten en bronnen kunt u zien op de website van de Oudheidkundige Kring, waarop het gehele artikel is gepubliceerd.

Dr. P.G. BUEKERS, KASTANJELAAN 15, VELP

Arend Bulder

Tussen 1900-1920 woonde op de Kastanjelaan wijk C nummer 225, later Kastanjelaan 15, te Velp de familie Buekers. Op een oude woningkaart staat onder het kopje 'sterkte van het gezin' dat op dat adres behalve P.G. Buekers ook drie vrouwen woonachtig waren. Dat zullen, behalve zijn (tweede) vrouw, ook twee van zijn dochters zijn geweest: de oudste uit zijn eerste huwelijk, Maria Anna, en de jongste, Jacoba, uit het tweede. Kastanjelaan 15 werd rond 1880 gebouwd in de stijl van een z.g. notariswoning.

Kastanjelaan 15 - heden

Een eeuw later leek het er op dat de ruim honderd jaar oude woning ten offer zou vallen aan de slopershamer. Het had geen monumentenstatus en maakte geen deel uit van beschermd dorpsgezicht. Omdat het jarenlang te koop had gestaan, was het huis inmiddels zeer bouwvallig geworden. Heden (begin 2021) blijkt dat Kastanjelaan 15 als pand toch blijft bestaan. Het is verkocht en het zal opgesplitst worden in twee wooneenheden. Aan de hand van teruggevonden bouwtekeningen wordt het gerestaureerd. Dit voormalige pareltje uit 1880 blijft bewaard!

Dr. Peter Gijsbrecht Buekers (1849-1930)

Peter Gijsbrecht Buekers werd geboren in Steenderen. Hij was een man met ideeën en een brede belangstelling. Hij mengde zich op meerdere terreinen in het publieke debat. Zoals bijvoorbeeld in de verhitte discussies over de evolutietheorie van Darwin.

*P.G. Buekers door Greiner
ca. 1875-1879*

De familie Buekers woonde aanvankelijk in Haarlem. Naast zijn baan als leraar natuurkunde en biologie aan de MMS en het gymnasium in Haarlem, schreef hij veel populair-educatieve boeken over de planten- en dierenwereld.

Rond 1890 publiceerde hij over meerdere geologische onderwerpen in het tijdschrift *Album der Natuur*. In 1899 verscheen zijn brochure over het onderwijs in de natuurlijke historie en zegt hij dat hij hierover ontevreden is. Hij beklagt zich over het feit dat het op school nog steeds hoofdzakelijk een beschrijvend vakgebied is: hij wil dat het meegaat met de ontwikkelingen in de wetenschap. Hij vindt het erg belangrijk dat de leerling de levende natuur

leert begrijpen en verschijnselen leert verklaren in plaats van deze alleen maar te beschrijven.

Verder vertaalde hij het werk van prof. Hugo de Vries 'Die Mutationstheorie' (1901-1903) in het Nederlands en voerde een uitgebreide polemiek met de gereformeerde dr. H. Bavinck over de evolutietheorie van Darwin.

In 1879 trouwde hij Est(h)er Maria Juta, hij woonde toen in Haarlem. Uit dit huwelijk zijn onder meer in 1880 Maria Anna Buekers en rond 1884 Frederik Jan Buekers geboren. Kort daarna overleed zijn vrouw. In 1887 hertrouwde hij, 38 jaar oud, in Zutphen met Cornelia Johanna van de Velde. Uit dit huwelijk werd in 1894 in Haarlem Jacoba Henriette Carolina Buekers geboren, over haar in een volgend nummer van A&H meer.

Kastanjelaan met station

De reden dat ze in Velp gingen wonen kan meerledig geweest zijn. Dr. P.G. Buekers is zijn leven lang zeer intensief bezig geweest met de natuur en natuuronderzoek. Velp en haar omgeving had voor dit 'buitensmens' in hart en nieren veel te bieden. Een andere reden zou de spoorverbinding Velp-Zutphen geweest kunnen zijn: uit die laatste plaats kwam zijn tweede vrouw en ook zetelde daar een uitgever van zijn natuurboeken. Maar er liepen ook nog (zakelijke) lijntjes naar West-Nederland, dus waar kon je beter wonen dan aan de Kastanjelaan, vlakbij het station.

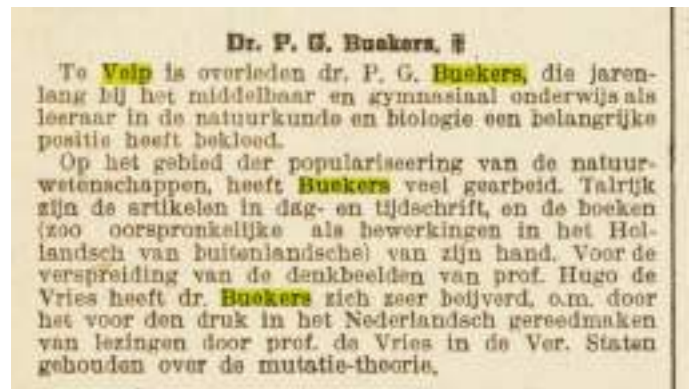

Egmondstraat - Amsterdamsche School

Naar de Egmondstraat

Na zijn pensionering in 1920 verhuist het gezin Buekers naar Egmondstraat 2. Hier verrees rond die tijd een nieuwe woonwijk met huizen in de stijl van de Amsterdamsche School; een wijk waar o.a. leraren en ambtenaren woonden.

Peter Buekers overleed in 1930 in Velp en werd op Rozendaal begraven.

HET JAAGPAD LANGS DE IJSSEL (1830 – 1865)

Ton Burgers

Vervoer van goederen gebeurde vroeger vooral over water, zeker in ons land. Van oudsher werden kanalen gegraven, om goederen gemakkelijk en goedkoop van de ene plek naar de andere te brengen. Eerder nog dan kanalen, waren rivieren de gebruikelijke waterwegen.

Maar toch was het vervoer over een rivier vaak lastiger dan over een kanaal. Niet alleen was er stroom in de rivier, er waren zandbanken en ondieptes en rivieren waren niet recht, zoals een kanaal, maar kronkelden alle kanten op, kijk maar naar de IJssel. Dat betekende dat een schip voortdurend zijn zeilen moest bijstellen: fijn als het de wind meehad, maar dat kon even verder wind tegen zijn, en kruisen op een (smalle of ondiepe) rivier is lastig, als je ook nog stroom tegen hebt. In de praktijk betekent het dat je geen meter vordert. En dus waren er ook langs onze grote rivieren jaagpaden, die vooral werden gebruikt voor het stroomopwaarts trekken van schepen. Die jaagpaden hebben gefunctioneerd totdat de stoomsleepvaart algemeen geworden was, dus zeg tot en met het begin van de twintigste eeuw.

Ruiters op een jaagpad, Jacob Maris, 1896 (Rijksmuseum)

Helaas waren die jaagpaden langs de grote rivieren allerminst in goede conditie. Ze werden slecht onderhouden en er waren veel oevereigenaars die belemmeringen opwierpen voor de jagers, meestal lijndrijvers, soms ook teugelaars genoemd. Talloos zijn in ons land de klachten over de toestand van de jaagpaden langs onze grote rivieren. Dat is ook goed voorstelbaar, want vergelijk het maar eens met de jaagpaden langs onze kanalen, waar het beheer in één hand ligt: de kanaalbeheerder is ook de eigenaar van het jaagpad. Bij een rivier is dat veel minder duidelijk: de rivier wordt beheerd door de Staat, maar de oevers zijn van de betreffende grondbezitters en die probeerden ook nog vaak land aan te winnen op de rivier door kribben uit te bouwen. Ook werd er rijshout geplant of wilgen die een bron van inkomsten vormden voor de eigenaar. Een lijndrijver moest daar zijn weg maar zien te vinden. De afstand tussen hem en het schip kon niet te groot worden, en de lijn moest ook langs al die obstakels kunnen voortgaan.

Lijndrijver

In Dieren en Rheden woonden een aantal lijndrijvers, zoals blijkt uit de in het Gelders Archief aanwezige geboorte-, sterfte- en huwelijksaktes. In de periode 1830-1890 vond ik zeventien verschillende lijndrijvers woonachtig in beide plaatsen. Een schipper die van Kampen (of van Amsterdam) naar Westervoort wilde, huurde per traject een lijndrijver in, dat is een man met een paard. Hoe lang een traject precies was is niet bekend, maar ik schat dat afstanden van 25-30 kilometer gebruikelijk waren. Dat betekent dat een lijndrijver uit Dieren zich naar Zutphen begaf om daarvandaan een schip op te

trekken naar Dieren, thuis te overnachten en de volgende dag door naar Westervoort, waarna hij weer terug ging naar zijn beginpunt. De meeste schepen waren toen klein, een lengte rond 20 meter was gebruikelijk met een lading van enige tientallen tonnen.

De IJssel in de gemeente Rheden

Het deel van de IJssel dat nu de grens van de gemeente Rheden vormt heeft een lengte van bijna 25 kilometer. Het begint bij de brug in de A12 en eindigt bij de Gelderse Toren in Spankeren, de grens met Brummen. Voor 1951 was de lengte van de rivier over die strekking nog veel meer, want de rivier is begin jaren 50 en eind jaren 60 met 8 kilometer verkort. In het zuiden grensde Rheden toen nog aan Westervoort dat ook grond had ten noorden van de rivier en bij Doesburg liep de rivier over een lengte van 3,5 kilometer volledig over Doesburgs grondgebied. In dit artikel schrijf ik, tenzij anders vermeld, altijd over de rivier zoals die rond 1850 was.

Topografische kaart van Arnhem en Omstreken, 1800-1830, G.J. Dibbets (Gelders Archief)

Vanaf het splitsingspunt bij Westervoort loopt de IJssel eerst nog redelijk strak noordoostwaarts. Bij Worth-Rheden begint hij te kronkelen en dat wordt, bij kasteel Middachten, zo sterk dat de rivier niet meer naar het noorden gaat, maar precies andersom, naar het zuiden. Giesbeek ligt nu niet meer direct aan de IJssel, maar toen stroomde de rivier aan twee kanten vlak naast het dorp, aan de ene kant naar het noorden, aan de andere kant naar het zuiden. Voorbij Doesburg zit nog zo'n kronkel, waar de rivier de Fraterwaard omsluit en als het ware tegen Dieren opbotst. Zo het ergens moeilijk varen is, dan hier: driemaal moet de schipper tussen Dieren en Velp zijn koers 180° verleggen. Er is geen enkele windrichting denkbaar, waarbij men niet hoeft te kruisen. Zoals gezegd, zeilend tegen de stroom in, schiet het niet op en dus was, in het tijdperk voor de stoomsleepvaart, jagen de enige mogelijkheid.

Langs de rivier liggen weilanden, maar de oever wordt onderbroken door beken die vanaf de hoger gelegen Veluwezoom in de rivier uitmonden. Daarnaast zijn er oude rivierarmen, zoals de Velsche Hank bij Biljoen, de Laak in Rheden en de Dierensche Hank tussen Doesburg en Dieren die onderbrekingen vormen. Dit zijn soms brede mondingen en een lijdrijver moest die oversteken om het schip voort te trekken. Uitlopen van kleine beken werden meestal wel over-

brugd door grondduikers, maar dat was niet het geval bij oude rivierarmen. Daar werden lijnbruggen gebouwd, in beginsel door de overheid. Als die kapotgeslagen of onbegaanbaar waren, dan moest de lijndrijver kiezen: of het schip daar tijdelijk laten ankeren en omlopen, of door het water naar de overkant waden met alle risico's van dien.

Een andere moeilijkheid was de stand van de rivier, die fluctueert over het jaar. Het verschil tussen hoog- en laagwater kan oplopen tot 8 meter. Bij hoogwater was jagen niet mogelijk. De lijnpaden waren in principe aanwezig op een peil van 2 meter boven de zomerstand. Dat betekent dat het lijnpad 's winters vaak niet begaanbaar was en varen onmogelijk. Omdat lijndrijvers in het rijke bezit waren van een paard zullen ze zich 's winters wel op een andere manier hebben verhuurd.

Jaagpaden langs de grote rivieren

De grote rivieren waren nooit van zomaar iemand; ze behoorden oorspronkelijk toe aan de koning en die oefende er het gezag over uit. Later ging dat over naar de landsheer en uiteindelijk naar de Staat. Dat betekende ook dat het de koning was, die bepaalde dat er een jaagpad zou zijn. De jaagpaden werden daarom ook benoemd als 'koninklijke weg'. De wettelijke status van het jaagpad in ons land was gevestigd op een ordonnantie die in 1669 door koning Lodewijk XIV – de zonnekoning - in Frankrijk was uitgevaardigd. In 1811 was dat artikel door Napoleon van toepassing verklaard voor het hele keizerrijk, waar toen ook Nederland toebehoorde. Na de Franse overheersing verwees ons eigen Burgerlijk Wetboek hiernaar. Volgens deze ordonnantie waren 'de eigenaars van land grenzend aan de bevaarbare rivieren verplicht om langs de boorden tenminste 24 voet (ruim zeven meter) open te laten voor een jaagpad, en mochten zij geen bomen planten, en schuttingen of heggen hebben, dichter dan dertig voet van de oever waarlangs de schepen getrokken worden'. Door Napoleon was daaraan toegevoegd dat 'de eigenaars verplicht waren de doorgang voor het jaagpad toe te staan'.

Riviergezicht op de IJssel nabij Dieren, N. Bastert, rond 1900 (RKD)

Akte van Mainz

Hoe belangrijk de jaagpaden langs de grote rivieren waren blijkt ook uit de scheepvaartverdragen die voortkwamen uit het Wener Congres na de val van Napoleon. In Wenen werd afgesproken dat de scheepvaart op de rivieren Rijn, Maas en Schelde vrij zou zijn. Vergeleken met nu was die vrijheid nogal beperkt, maar het was de eerste stap in de liberalisatie van de internationale handel. Toen werd ook de Centrale Commissie voor de Rijnvaart opgericht, de CCR, die nu nog steeds bestaat en waar elk der deelnemende landen een vertegenwoordiger in heeft. Na voorbereiding door die commissie kwam in 1831 de Akte van Mainz tot stand. In deze Akte was, in artikel 67, ook de verplichting opgenomen tot onderhoud van de jaagpaden; die mochten geen enkel obstakel vormen voor de scheepvaart. Commissies van deskundigen uit alle deelnemende landen gingen de diverse Rijntakken inspecteren en brachten daarover rapport uit. Bij de eerste inspectie in 1849 constateerde de commissie dat er in Nederland geen fatsoenlijke jaagpaden waren langs de Waal en de Nederrijn en Lek. De buitenlandse commissarissen waren zelfs ontstemd over het slechte onderhoud van de rivieren en hun oevers. De IJssel was niet begrepen in deze inspecties, omdat het verdrag hierop niet van toepassing was. Mogelijk waren de lijnpaden hier beter dan langs de Waal en Nederrijn.

Het jaagpad in de gemeente Rheden

Er zijn weinig historische rivierkaarten waarop een jaag- of lijnpad staat aangegeven. De kaart van de rivier de IJssel, van Westervoort tot Kampen in twintig bladen, gedateerd 1840-1847 vormt daarop een uitzondering. Op deze kaart is een lijnpad aangegeven vanaf de IJsselkop bij Westervoort tot Zwolle. Dat pad bevindt zich meestal op de linkeroever, soms gaat het over naar de rechterkant. (Links en rechts is bij een rivier altijd gerelateerd aan de richting van de stroom.) Van de IJsselkop in Westervoort tot het veer in Dieren ligt het pad links. Bij het Dierense veer gaat het over naar de rechterzijde; een kilometer voorbij de Gelderse Toren, gaat het weer terug naar links. Op die oever bleef het tot Deventer. In de gemeente Rheden (inclusief het deel op Doesburgs grondgebied) had het jaagpad langs de rivier een lengte van 29 kilometer. En over de staat daarvan werd

geklagd door de lijndrijvers maar ook door de ingenieurs van de waterstaat. Daarbij ging het tegen de grondeigenaars die volgens waterstaat niet aan hun verplichtingen met betrekking tot het lijnpad voldeden.

Middelwaard

Dierense lijndrijvers schreven verscheidene adressen en rekestten aan de gouverneur van Gelderland en de minister van Binnenlandse Zaken. Dat gebeurde in 1837, 1841, 1842, 1845 en 1846. In een brief van 13 juni 1845 'nemen Steven Stenfert en Gradus van Zadelhof, lijndrijvers te Dieren, nederig de vrijheid' de gouverneur om verbetering van het lijnpad tussen Zutphen en Westervoort te vragen. Hoewel het hele lijnpad verbetering behoeft, zijn er enkele plaatsen die wel bijzonder slecht zijn. Dat geldt 'voor de Middelwaard gelegen onder Dieren, toebehorend aan de Hoog

Wedelgeb. Heer Baron van Nagel van Amsen', waar het pad is weggespoeld, zodat zij verplicht zijn om een verre omweg te nemen en hun paarden over de gronden van de gravin van Wassenaar te drijven. Die had dat echter verboden en daardoor liepen zij nu gevaar met hun paarden te verongelukken. Het volgende probleem was bij de lijnbrug over de Dierensche Hank, die door de hoge waterfloeden geheel uit zijn verband was gerukt. Ondanks een noodreparatie was die brug niet dan met levensgevaar te passeren. Ook tegenover

Kaart van de rivier de IJssel van Westervoort tot Kampen, 1840-1847, blad 4, Steenderen (Gelders Archief)

Bingerden was een groot gat gespoeld waar ze gevaar liepen om te verdrinken. Zij eindigen hun brief met het verzoek om spoedig herstel van het pad, zodat zij 'weder als vanouds in hun beroep hun brood voor vrouw en kinderen kunnen winnen'.

In een brief van 28 april 1846 schrijven vier schippers en acht lijndrijvers uit Dieren, waaronder opnieuw Stenfert en Zadelhof, dat 'eindelijk na onvermoeid vragen de bruggen zijn hersteld' maar dat ze zich nog niet kunnen verheugen in een verbetering van het lijnpad zelf. Op sommige plaatsen was het lijnpad nog geen halve meter breed, 'waardoor zij altijd in gevaar verkeren om met hun paarden in de rivier te geraken, en alzo blootstaan zo niet hun leven, dan toch hun paarden te verliezen'. Behalve over de eerdergenoemde plaatsen klagen zij nu ook over gronden 'nabij Middachter Steeg, en van de heer Lenting onder Westervoort, waar de grond zodanig is afgespoeld en weggezakt dat zij die plaats altijd met levensgevaar moeten passeren'.

Dwarsprofiel van het lijnpad bij Westervoort, opgemeten door opzichter J.A. Fijnebuik, 1846 (Gelders Archief)

Onwil grondbezitters

Tallos zijn ook de brieven en rapporten van hoofd-ingenieur Ferrand in Gelderland aan de gouverneur. In zijn brief van 29 november 1837 somde hij negen plaatsen op, waar het lijnpad moest worden verbeterd. Tussen Dieren en Westervoort gold dat voor de lijnbrug bij het veer in Dieren en bij de Middelwaard, waar het pad te

laag lag en de lijndrijvers hogere grond moesten opzoeken. Maar die grondbezitter wilde dat weer belemmeren door het planten van wilgen. Onder Middachten liep het pad door een rijswaard die zou moeten worden geruimd en bij het Huis De Brink in Worth-Rheden had de eigenaar grond van het lijnpad afgegraven om een krib te maken en de hogere oever met bomen beplant om de doorgang te beletten. Veel klachten waren er over het pad over het land van boer Lenting op IJsseloord, Westervoort, die niets ondernam ter verbetering. Helaas gold dat ook voor de adellijke heren Van Spaen van Biljoen en Brantsen van de Zijp.

Lijnbrug over de Velpse Hank, 2021 (Ton Burgers)

Hoge waterstand

Een medestander vonden de lijndrijvers in burgemeester D.G.A. van Hasselt van Rheden. Op 27 februari 1841 schreef hij de gouverneur dat het lijnpad lopende door de gemeente Rheden op veel plaatsen onbruikbaar was geworden ten gevolge van de hoge waterstand van de IJssel. De houten lijnbrug over de Velpse Hank bij de Steenwaard was daardoor weggedreven en de passage vrijwel gestremd. Na gevraagde inlichtingen antwoordde hoofd-ingenieur Ferrand dat een bestek werd uitgeschreven voor herstel. Ik vermoed dat de (stenen) brug over de Velpse Hank, die daar nu nog ligt, toen gebouwd is. Hij ligt even voorbij boerderij de Steenwaard aan het

doodlopende stuk van de Lathumse Veerweg, tegenover de voormalige fabriek van Riverstone. Zonder twijfel is dit een van de oudste bruggen in de gemeente Rheden en die zou eigenlijk wel de status van monument verdienen.

Een gerechtelijke procedure tegen de oevereigenaars

Jaagpaden langs de grote rivieren lagen juridisch moeilijk. Volgens de ordonnantie van 1669 moesten eigenaars een strook grond vrijhouden en waren zij verplicht daar doorgang te verlenen aan de lijndrijvers en hun paarden. Maar volgens hoofd-ingenieur Ferrand waren de oevereigenaars 'niet gehouden verbeteringen, herstellingen of onderhoud aan het lijnpad te presteren'.

IJsselgezicht bij Dieren met jaagpad, 1910-1920 (Gld. Archief)

Situatie bij het Rhedensche Veer met jaagpad, 1920-1940 (Gelders Archief)

Er was sprake van een servituut, een erfdiensbaarheid. Lijndrijvers hadden het recht van doorgang, de eigenaar mocht geen belemmeringen opwerpen of bomen planten. Als het pad weggespoeld was, verschoof het volgens de wet automatisch naar binnen. Maar wat als daar bomen en struiken groeiden. Moest de eigenaar die dan verwijderen? De juridische status van het jaagpad langs de rivieren heeft veel gerechtelijke procedures opgeleverd. Door uitspraken van de Hoge Raad, dissertaties en diverse verhandelingen kwam er langzaam meer duidelijkheid.

Rechtszaak

Ook over het jaagpad in Rheden werd een gerechtelijke procedure gevoerd. In eerste instantie voor de arrondissementsrechtbank in Arnhem en daarna in hoger beroep voor het provinciaal hof van Gelderland. Dat gebeurde in 1844. Na vele aanzeggingen en waarschuwingen aan de grond-eigenaars, werden de gevraagde opruiming en herstellingen nog steeds niet of half uitgevoerd. Daarom spande het Openbaar Ministerie een rechtszaak aan tegen de gedaagden, waaronder boer Lenting, baron van Spaen van Biljoen en graaf van Reede van Middagten. Op 6 april 1844 wees de rechtbank vonnis in deze zaak en ontsloeg de beklaagden van rechtsvervolging op grond van het feit dat zij geen kennis hadden van de verplichting om daar een lijnpad te hebben.

Daartegen ging de officier van justitie in beroep. Dat leverde echter weinig op, want het hof vernietigde wel het vonnis van de rechtbank, maar sprak de beklaagden vrij omdat niet bewezen was dat de bomen en struiken door hen waren geplant. Deze uitspraak gaf wel duidelijkheid over wat men wel en niet kon eisen over het jaagpad. De oevereigenaar kon alleen worden gedwongen om het jaagpad op te ruimen, als bewezen was dat hij of zij daar bomen of struiken had geplant. En in alle

andere gevallen zou, volgens Ferrand, de staat het recht hebben, voortvloeiend uit de erfdiensbaarheid, om zelf beletselen op het jaagpad op te ruimen. Of de eigenaars daar dan nog voor gecompenseerd moesten worden, moest worden uitgezocht.

De ontwikkeling van het jaagpad na 1850

In 1850 verscheen een baanbrekend rapport van de inspecteurs van de waterstaat over 'hetgeen tot verbetering de Nederlandsche rivieren zou kunnen bewerkstelligd worden'. Dat rapport gaf de stoot tot de normalisering van onze grote rivieren. Over een periode van tachtig jaar werden alle grote rivieren verbeterd.

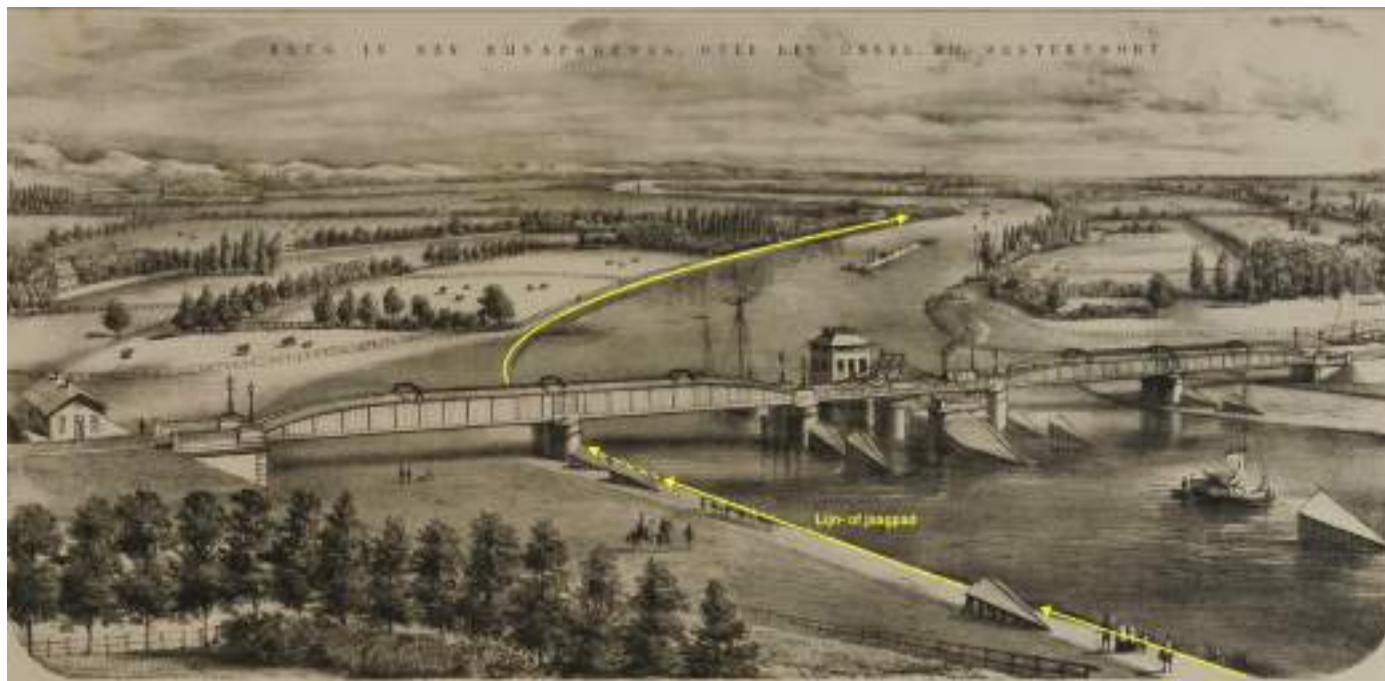
Alhoewel de lijnpaden niet worden genoemd in dat rapport, werden die toch vanaf 1850 aangepast. Voor zover mogelijk werden particuliere grondeigenaars hiertoe aangemaand, maar waar dit niet van hun kon worden gevegd, werd het actief ter hand genomen door de

rijksoverheid. Dat betrof vooral het op hoogte en breedte brengen van het lijnpad en de bouw van lijnbruggen. Volgens het 'Verslag aan den Koning over de Openbare Werken in het jaar 1860' was het lijnpad tussen Westervoort en Dieren over een lengte van 14,5 kilometer in behoorlijke staat.

Bij de bouw van de eerste spoorbrug over de IJssel in Westervoort in 1855 kreeg het jaagpad een plaats onder de brug. Er was een pad voorzien voor de lijndrijver zodat die met zijn paard tussen de rivier en de pijler kon passeren zonder de lijn te lossen.

Dierense veer

Zoals beschreven ging het lijnpad bij het Dierense veer over naar de rechteroever; na 3800 meter ging het bij de Gelderse toren weer terug naar de linkerkant. Dat was lastig voor de lijndrijvers: bij de Gelderse toren moesten ze over met een 'paardenaak', die bediend werd door de

Spoorbrug over de IJssel bij Westervoort, 1855 (Gelders Archief)

*De IJssel bij de Steegse haven, 1917 (Gelders Archief)
Onderaan de stuwwal ligt het jaagpad, waar een spoor aansluiting
was gemaakt voor de overslag van schip naar trein.*

exploitant van het Dierense veer. Als die er niet was en de aak lag aan de overkant, dan moest de lijndrijver eerst omlopen naar het Dierense veer om de aak te halen voor de overzet van zijn paard. Als de wind goed was, wilde de schipper daar niet op wachten en probeerde hij toch verder te zeilen naar Dieren.

Om die reden wilde de minister in 1865 het gehele lijnpad op de linkeroever hebben. Daartoe benaderde de toenmalige hoofdingenieur van de waterstaat de oever-eigenaren.

De kleine grondbezitters waren wel genegen akkoord te gaan met zijn voorstellen, maar twee grote, de baronnen Van Heeckeren van Wassenaer en Van Rhemen, niet. Van Heeckeren wilde onder geen beding meewerken aan overbrenging van het jaagpad naar zijn grond, om reden dat 'het jaagpad een grote last is' en men de oever-eigenaren dus niet kwalijk kan nemen 'dat zij alles doen om van die last verschoond te blijven'. Van Rhemen, eigenaar van de Gelderse Toren met drie kilometer oever onder Spankeren, wilde dat wel, maar stelde veel voorwaarden. Hij wilde voor het afstaan van de erfdienstbaarheid alleen – waarbij hij eigenaar bleef van de grond – het enorme bedrag van vijftienduizend

gulden hebben. Zijn voorwaarden waren uiteindelijk niet acceptabel en voor zover mij bekend, mislukte het plan.

Slot

In 1826 ging het lijnpad langs de IJssel acht keer van de ene naar de andere kant. Veertig jaar later lag bijna het hele lijnpad op de linkeroever, alleen bij Spankeren niet. Volgens het statistisch jaarboek van 1864 was dit het beste lijnpad langs onze grote rivieren, en waren daaraan ook de meeste kosten besteed. Het pad is nog tientallen jaren nadien gebruikt voor het jagen van schepen, alhoewel de stoomsleepvaart toenam. Maar niet iedere schipper kon het zich permitteren een stoomsleper te huren en daarom hield de overheid het jaagpad nog lang in stand. Er is weinig over van het oorspronkelijke jaagpad, maar op één plaats is het nog heel mooi zichtbaar. Dat is aan de oude rivierarm bij de fabriek van De Meteor in De Steeg, de zogenaamde Steegse haven. Dit pad is een mooie illustratie van het verleden, toen het vervoer van een kleine hoeveelheid goederen grote moeite kostte.

Bronnen

- Gelders Archief, bloknr. 0039, inventaris nrs. 9533, 9527 en 9530.
- A.J.I.M. Smits, lets over jaagpaden (Utrecht, 1886); W.A. van Ittersum, Het recht van voet- en jaagpad ('s Gravenhage, 1889).
- J.G.W. Fijnje, Beschouwingen over eenige rivieren, waaronder Nederlandsche, in verband met de handels- en scheepvaartbelangen, en met enkele vraagstukken die in de laatste jaren zijn voorgekomen ('s Gravenhage, 1888).
- Verslag aan den Koning over de Openbare Werken in het jaar 1860 ('s Gravenhage, 1861). Statistieke beschrijving van Gelderland (Arnhem, 1826); Staatkundig en Staatshuishoudkundig jaarboekje voor 1864 (Amsterdam, 1865).

VAN KWINKELERENDE VOGELTJES TOT DOOD EN VERDERF ...

John Kapteijn

Lieflijk kwinkelerende vogeltjes. Lommerrijke lanen waar rijen, statige beukenbomen als zuilen van een gotische kathedraal weldadig groen gebladerte omhoog houden. Een ree hier, wat wilde zwijnen daar. Een pittoresk boerderijtje met kleurrijke luiken maken het idyllische plaatje compleet. Een weg waarvan het einde zich verschuilt achter lange bochten, maar ook een pad zo recht als een streep, ooit als Koningsweg zelfs deel van de route die rechtstreeks van Hof te Dieren naar Ede voerde. Een hoogste punt dat 40 cm boven de 100 meter reikt, waar winden door de toppen van de bomen ruisen. Maar ook van duistere diepe dalen die zomaar 40 meter lager eindigen.

Jachthuis langs De Lus, Onzalige Bosch - 1991

Koepel van Viruly - 1921

Onzalige Bossen

Je ziet ze voor je: Een geamuseerd, causerend gezelschap in een rijtuig dat vanaf hun fraaie villa in De Steeg naar boven gereden is. Ze zouden stoppen bij hun nieuwe priel op de koepel om aldaar van het ongekende uitzicht te genieten, zo anders als het Hollandse landschap waar men vandaan kwam. En verder gaat hun middaguitstapje over de Ringallee terug naar het punt even voorbij de jachtkamer vanwaar meneer Viruly graag zijn jachtgezelschappen mocht meenemen, wellicht over dezelfde

route. De Ringallee of, zoals de boswachters deze route graag wel noemen, De Lus. Vanuit militair logistiek oogpunt een ideaal concept. Wagens konden immers op dezelfde plaats het gebied binnen rijden en verlaten, na controle bij een wachtgebouw. Ze hoefden niet tijdrovend te keren en zouden elkaar zo ook niet in de weg hoeven te zitten of zelfs niet hoeven te passeren. De weg kon smal blijven en zou daarom ook minder opvallen vanuit de lucht. Het bos zou de rest van de nodige dekking verzorgen. *"Und wie heißt die Gegend hier? Onzalige Bosch? Ach so!"*

De grootste Duitse vliegbasis in Nederland

Ruim voor de meidagen van 1940 waren de plannen al gesmeed en uitgewerkt voor als de Lage Landen ook bij het Derde Rijk gevoegd zouden zijn. In de verdediging van 'die Heimat' was voor het vliegveld van 'de Luchtvaartafdeeling der Koninklijke Landmacht' (LVA) nabij Arnhem al een voorname rol weggelegd. Voor de Luftwaffe werd van mei 1940 tot september 1944, ten noordwesten van landgoed Vrijland, deels op 2.000 ha van park De Hoge Veluwe onder de naam Fliiegerhorst

Deelen (codenaam Alster), een nieuw vliegveld van 4.000 ha met een omtrek van 25 km gebouwd. Dit werd de grootste Duitse vliegbasis in Nederland en stond hiërarchisch onder 'Leithorst' Schiphol. Nederland - door de Luftwaffe aangeduid als 'Luftgau Holland.' Het vormde een van de voornaamste uitvalsbases van de Luftwaffe voor aanvallen op Engeland en de eerste verdedigingslinie tegen de geallieerde luchtaanvallen op nazi-Duitsland.

Een van de grote munitieparken in Nederland

Met de uitbouw van vliegveld Deelen naar een complete Fliiegerhorst werden er meerdere munitieopslagplaatsen aangelegd. Een groot munitiedepot verscheen al spoedig in de Onzalige Bossen. In eerste instantie had het de benaming 'Munitions-Niederlage De Steeg'. Naast bommen en boordmunitie lag er ook allerlei denkbare munitie voor de Luftwaffe-troepen opgeslagen, zoals voor luchtafweer en grondtroepen. Al snel werd het een regionaal munitiedepot en in 1941 veranderde het in de naam 'Feldluft-Munitionslager De Steeg' en vervolgens - nog in 1941 - in 'Feldluft-Munitionslager 40/VI, De Steeg'. De Luftwaffe had in Nederland meerdere grote munitieparken voor regionale toelevering van alle soorten munitie in gebruik. Niet alleen bommen, zeemijnen en boordmunitie, maar ook FLAK-munitie en alle denkbare munitie voor grondtroepen.

Munitieopslagplaatsen in Nederland

Voor Luftgau VI waren dat in Nederland:

- Feld-Luftmunitionslager 8/VI, Loon op Zand
- Feld-Luftmunitionslager 1/XI, Naarden
- Feld-Luftmunitionslager 32/VI, Honswijk
- Feld-Luftmunitionslager 33/VI, Zwijndrecht
- Feld-Luftmunitionslager 40/VI, De Steeg
- Feld-Luftmunitionslager 7/VI,
- SoesterbergMinenlager 3/XI, Stroe
- Luftminenzug 9, Deelen
- Feld-Luftmunitionslager 15/VI, Mook

N.B. De organisatiestructuur veranderde en exacte benamingen wisselden nogal in de jaren.

Deze munitieopslagplaatsen leverden munitie aan allerlei Luftwaffe eenheden. Elk Munitionslager had zijn eigen Ausgabe Stelle. Voor Deelen was dat bij De Steeg. Het uitgiftepunt noemde men 'Munitions Ausgabe Stelle (M.A.St.)'. Ausgabe Stelle (M.A.St.) 40/VI in ons stil en vredige dorpje De Steeg! Aanvoer en afvoer gebeurde grotendeels per trein en per vrachtwagens en ging vanuit De Steeg niet alleen naar Fliiegerhorst Deelen, maar ook naar de andere munitiedepots (MunitionsZwischenLager) in het Nachschub-bereik. Op de Fliiegerhorsten waren weer aparte kleinschaligere munitieparken.

Boschwachterswoning, later De Haverkist ± 1908

De Haverkist

'Feld-Luftmunitionslager 40/VI De Steeg' bevond zich in de Onzalige Bossen, op het gebied aan weerszijde van een rondgaand pad vanaf De Haverkist, een voormalige jachtkamer en boerenwoning. De infrastructuur van het munitiepark zou in de loop van de tijd steeds concreter worden. In eerste instantie lag de munitie op houten vlonders in ondiepe kuilen in de hei, omgeven met een aarden wal. De ingang van het Munitionslager en Ausgabe Stelle lag dus vermoedelijk nabij wat wij nu kennen als Hoeve 'De Haverkist' en werd vanaf de Hoofdstraat in De Steeg bewegwijzerd met een bord met de vermelding 'M. A. St.'. De Haverkist was hoogstwaarschijnlijk gevorderd en hierin was de (administratie) commandant, de wacht en de administratie ondergebracht. Hier was toegang tot een afgesloten gebied. Het

hele bosgebied was spergebied. Verderop langs de Ring-
allee stond links van de weg nog een jachtverblijf. Dit
werd gebruikt door dienstdoende officieren. Lichtere
munitie, zoals geweren, patronen, pistolen (pistool
patronen), FLAK-granaten (en dergelijke) werden in
munitiekisten door vrachtwagens aan- en afgevoerd en
(eveneens) opgeslagen in munitiebunkers. Over het
algemeen lagen de bunkers (letterlijk en figuurlijk)
bomvol met munitie. Vanuit dit Munitions-Aufstellung
Lager werd de munitie in kleinere hoeveelheden weer
getransporteerd naar andere lokale opslagterreinen en
vliegvelen in Nederland.

Munitieaanvoer

Het laden en lossen van de bommen gebeurde onder
strengere veiligheidsmaatregelen. De wagons werden
losgekoppeld en op geruime afstand van elkaar gelost en
geladen. Als het mis zou gaan, zou maar één wagon
verloren gaan en niet alle wagons met hun treinlading. In
elke wagon lagen zo'n 20 bommen. Bij het laden en
lossen stond altijd een Duitse militaire Brandweerwagen
paraat. Dit zou dus goed via de spoorlijn Arnhem-
Zutphen gegaan kunnen zijn.

Een van de subafdelingen van het Munitions-
AufstellungsLager was de afdeling 'Retourgoederen'.
Vanwege de schaarste van grondstoffen werd bijna alles
bewaard. De houten bom-rekken werden gedemonteerd
en opgeslagen, eveneens houten en stalen munitiekisten,
lege koperen hulzen, karton en bindtouw. Wanneer er
een voldoende hoeveelheid aan retourgoederen was
verzameld, werden deze weer (terug) getransporteerd
naar Duitsland. De aan- en afvoer van materiaal
gebeurde door Duitse eenheden, maar de demontage,
opslag en het helpen bij het laden en lossen werd
hoofdzakelijk gedaan door Nederlandse arbeiders.
Degenen die afgekeurd waren voor de ArbeitsEinsatz in
Duitsland konden via het Gewestelijk Arbeidsbureau op
dit soort locaties komen te werken. De munitie werd
redelijk primitief in het beboste gebied langs lanen
opgestapeld. Voornamelijk kisten met munitie en grana-
ten. Er was mogelijk slechts één bunkergebouw. Er

werden geen betonnen wegen aangelegd, maar er werd
gebruikt gemaakt van de bestaande boslanen. De
belangrijkste aan-/afvoerlaan, werd grondig verhard. Dit
gebeurde met puin uit gebombardeerde steden, dat via de
trein werd aangevoerd. Overige lanen werden plaatselijk
verhard, met name om modderkuilen te voorkomen. Ook
hiervoor werd puin gebruikt. Op verschillende punten
bevonden zich ook schildwachten, die door middel van
veldtelefoons contact met elkaar onderhielden.

Explosief verleden

Ondanks het feit dat mensen
uit het Verzet de Engelsen op
de hoogte stelden van de
Duitse activiteiten in het
Onzalige Bos, is het nooit een
serieus doelwit geweest. Het
is niet duidelijk of de aanval
van drie Spitfires op Eerste
Kerstdag 1944 hiermee te
maken had.

De gaandeweg grotere schaar-
ste aan munitie was vermoede-
lijk aanleiding om de
voorraad naar elders te ver-
plaatsen, bijvoorbeeld ten behoeve van het Ardennen
Offensief in de winter '44/'45. Het Duitse luchtwapen
was al nagenoeg uitgeschakeld. Dat sterkt het vermoeden
dat het in de laatste oorlogsmaanden geen dienst meer
heeft gedaan.

In Loon op Zand biedt Natuurmonumenten inmiddels
een bewegwijzerde rondwandeling aan van 2½ km 'langs
een explosief verleden' van het voormalige munitie-
complex. Het terrein in Soesterberg is na de oorlog
volledig geïntegreerd in de militaire infrastructuur van
ons eigen leger.

En in De Steeg? Aanvankelijk een wildbaan van de
gebroeders Ruys met jachtmogelijkheden tot 5 januari
1977. Een deel van het terrein is nog steeds 'Sperr-
gebiet'. Niet langer vanwege explosieven maar vanwege
de rust van het wild en de vleermuizen.

*Tegel boven de schouw
jachthuis Onzalige Bos
1990*

DE SCHIPPERSCHOOL IN DIEREN

Deel 1: Villa Nova, Carel van Walree Stichting en Johanneshof

Jos Leeman en Dick Nauta

Oudere Dierenaren herinneren zich wellicht nog de Schippersschool. Het grote, witte markante gebouw aan de Zutphensestraatweg. Het klimtouw in de grote plataan en volleyballende jongens op het voorplein. In twee artikelen beschrijven we wat er gebeurde in de tijd voorafgaande aan de vestiging van de Schippersschool en vervolgens de geschiedenis van die school.

Deel 1 behandelt de periode van 1822 tot 1943, van bouwland naar Villa Nova en Carel van Walree Stichting en eindigend met de Johanneshof.

Deel 2 beschrijft de periode van 1943 tot in de tachtiger jaren, het schippersinternaat Van Kinsbergen en het einde van het bijzonder jeugdwerk in Dieren.

De Schipperschool 1969

Van Bouwland naar Villa Nova, periode 1822-1871

In 1822 lag een perceel bouwland aan de Rijksstraatweg, de doorgaande weg van Arnhem naar Zutphen dwars door het dorp Dieren. Het perceel lag buiten de bebouwde kom en grensde aan de noordzijde aan het gebied

waar de windmolen van Lentink stond. Het bouwland was eigendom van Geert Jan Hupkes, kastelein in Dieren. Op het perceel, sectie E 45, gelegen tussen de Rijksstraatweg en de hoge IJsseloever stond in 1822 nog geen woning, het was bouwland klasse 1, de hoogste kwaliteit

Kadasterkaart 1918, perceel 905 met gebouw na verbouwing van 1913

Kadasterkaart 1872, perceel 850 met Villa Nova, huis en koetshuis

Kadasterkaart 1822, perceel 45 bouwland

en ongeveer 43 are groot. Het bestond uit humusrijke zandgrond waar zeer waarschijnlijk rogge, haver, voederbieten en mogelijk vlas verbouwd werden.

Na Hupkes wisselde het perceel vaak van eigenaar. Dolleman, een Dierense smid, kocht het perceel en verkocht het in 1841 weer door aan Johan Reinhard Fiet uit Velp. Het perceel E 45 werd gesplitst in 45a en 45b. Fiet liet als eerste een woning bouwen op perceel E 45a. In notarisakten werd het een burgerwoning genoemd.

We volgen wat er gebeurde met het stuk grond waar het huis met erf zich bevond. Na Fiet werden Johannes van Raaij, Evert Jansen, Johannes Jansen, Albertus Wilhelmus Smits achtereenvolgens eigenaar van huis en erf. In 1862 kocht Jacob Steven Jacobsen het nu als herenhuis vermelde huis met tuin. De burgerwoning was blijkbaar opgeknapt en kreeg een waardevollere aanduiding in de akten. Opvallend was dat de nieuwe eigenaren vaak uit Rotterdam of Amsterdam kwamen, met de vermelding 'geen beroep', maar blijkbaar wel vermogend waren. Willem Simon Twiss kocht huis en erf in 1865 van Jacobsen en verkocht het in 1867 weer aan Hendrik Forbes de Timmerman.

In deze verkoopakte werd het huis voor het eerst Villa Nova genoemd. Forbes de Timmerman was een gepensioneerd kapitein van het Oost-Indisch leger in Batavia en woonde tijdelijk in Amsterdam. Ook hij was gefortuneerd, want hij kocht huis en erf, tuin en bouwland. Het geheel was ongeveer 30 are groot. In 1869 werd het alweer verkocht aan Anne Leendert van den Broeke, fotograaf.

Weten we over de eerdergenoemde bezitters weinig of niets, over deze bewoner, zijn echtgenote en gezin valt het een en ander te vertellen.

Fotograaf Anne Leendert van den Broeke, periode 1869-1878

Geboren in Jutphaas op 21 maart 1842, woonde hij in Dieren van 1869 tot 1878, als eigenaar van onder andere: Sectie E 850, huis en erf, 4 are en 60 centiare, sectie E

851, tuin, 14 are en 70 centiare en sectie E 611, bouwland, 11 are en 90 centiare.

Was Anne Leendert van den Broeke de eerste beroepsfotograaf in Dieren? Hij kwam in 1869 uit Utrecht, waar hij getrouwd was, naar Dieren en vertrok in 1878 naar Haarlem. Zijn specialisme was portretfotografie, met name van cartes-de-visite. Hij is in Bussum in 1901, 59 jaar oud overleden. Tot nu toe zijn geen door hem gemaakte foto's bekend.

Waarom hij met zijn vrouw naar Dieren kwam weten we niet. Dieren was een boerendorp, met nauwelijks een middenstand of gegoede stand van notabelen. Noch boden de omliggende dorpen naar men zou denken veel perspectief voor het uitoefenen van het in die tijd exclusieve beroep van fotograaf.

Carte de visite van Lamberta Helena Jacoba Zegers Veeckens

Vreemd genoeg werd in de notarisakten van verkoop en veiling geschreven 'Anne Leendert van den Broeke, zonder beroep', in het bevolkingsregister van Dieren werd zijn beroep evenmin vermeld. Er bestaat wel een carte-de-visite van zijn echtgenote Lamberta Helena Jacoba Zegers Veeckens (*1843-†1939), gemaakt door fotograaf L.R. Werner uit Amsterdam.

Van den Broeke was een welgesteld man. Tijdens zijn verblijf in Dieren woonden in Villa Nova dienstboden, een huishoudster en een gouvernante. Hij bezat huizen, bouwland, dennenbos en hakhout in Dieren 'Sectie C genaamd Nieuwland'. Het echtpaar kreeg in Dieren zes kinderen. De naam van hun eerstgeboren zoon Leendert Jacobus Pieter van den Broeke, geboren 2 augustus 1870, staat vermeld op de eerste steen van de nieuwgebouwde villa in Dieren, gelegd op 27 september 1871. Het jongetje was nog geen 14 maanden oud.

Eerste steen Villa Nova 1871

Op een minuutplan van het kadaster met perceel E 850, uit 1872 is goed te zien waar de grenzen lagen van het oude huis en de nieuwbouw. De zijgevel van Villa Nova loopt nu parallel met de Rijksstraatweg, de latere Zutphensestraatweg. Ook is de omtrek van het grote koetshuis te zien.

De beschrijving van het buitengoed Villa Nova in advertenties uit 1875 en de verkoopakte in 1878 geeft een goed beeld van de rijkdom van Anne Leendert van den Broeke en zijn echtgenote.

'Het buitengoed Villa Nova genaamd, een in 1871 gebouwd Heerenhuis, geheel van gasleidingen voorzien, bevattende 10 kamers, allen geplafonneerd en meest allen van stookplaatsen en van marmereen schoorsteen-

mantels voorzien, keuken met regen- en welwaterpomp, ruime en droge kelders, marmereen vestibule, grote droogzolder met 3 kamertjes; voorts koetshuis met mangel- of knechts kamer, paarden- en veestallen en hooizolder, extra vruchtbare bloem- en moestuin, omheind door muurschuttingen en ijzeren hek en beplant met circa 150 vruchtbomen en plantsoen, te samen groot 31 are, 20 centiare.'

Arnhemsche Courant 15 juli 1875

De burens van Leendert van den Broeke waren te noorden molenaar Hendrik Lammert Jan Lentink en te zuiden winkelier Johannes Jansen. Na een verblijf van negen jaren in Dieren vertrok de familie naar Haarlem. Zij verkochten hun bezit aan de Zutphensestraatweg in 1878 aan Carel van Walree uit Soest.

Weldoener Carel van Walree, periode 1878-1879

Hij woonde in Dieren van 1878 tot 1879 samen met zijn huisknecht en later nog een periode van mei tot december 1886. In de tussenliggende periodes werd het huis verhuurd. Carel werd geboren op 14 februari 1845 op de Herengracht 50 in Amsterdam, zijn ouders waren Henri Jean van Walree en Cornelia Geertruida van Steijn. Zijn broer Gerrit Karel Felix van Walree werd op 15 september 1846 op hetzelfde adres geboren. Het gezin vertrok naar Soest en woonde daar op de Vischmarkt 1, rond 1856. Carel vertrok in 1878 naar Dieren. Hij is op 15 april 1887 in Amsterdam, oud 42 jaar en ongehuwd, overleden. Hij werd begraven in het familiegraf in Soest. Zijn broer werd, volgens opgave van het kadaster, eigenaar van het bezit in Dieren, huis en erf aan de Zutphensestraatweg,

Carel van Walree kocht van Anne Leendert van den Broeke huis met schuur, erf, tuin en bouwland. Het huis was een herenhuis genaamd Villa Nova. Carel van Walree woonde in Soest en vermeld werd dat hij geen beroep had. De koopakte N0 70/1878 is opgemaakt bij notaris Annes Everts in Dieren. Anne Leendert van den Broeke, grondeigenaar zonder beroep, en zijn echtgenote Lam-

Gebouw Vereeniging van Weesvaders, de Carel van Walree stichting in Dieren, zijgevel straatzijde Zutphensestraatweg 1906

berta Helena Jacoba Zegers Veeckens, zonder beroep, waren beiden aanwezig. De echtgenote trad op als gevolmachtigde namens haar man. De reden voor deze bijzondere stap werd niet vermeld. Carel van Walree betaalde 12000 gulden voor: E 850 huis en erf, 4 are zestig centiare, E 851 tuin, 14 are en zeventig centiare, E 611 bouwland, 11 are en negentig centiare.

Carel van Walree had familie wonen in Brummen, grondeigenaren, en waarschijnlijk welvarend. Zouden zij Carel getipt hebben om geld te beleggen in de aankoop van Villa Nova met de erbij horende grond? Carel was pas 33 jaar oud toen hij 12000 gulden kon betalen voor de aanschaf van huis en grond. We weten inmiddels dat zijn broer ook zeer rijk was; waren zij beide erfgenaam van vermogende ouders? In 1878 waren beide ouders al 5 en 7 jaar overleden.

Uit een advertentie van 1887 en kadastrergegevens van dat jaar valt op te maken dat het bezit van Carel overging op zijn broer Gerrit en dat deze de nalatenschap regelde. Opmerkelijk genoeg staat in het jaarverslag van de gemeente Rheden uit 1894 dat een andere Van Walree, namelijk mr. Willem Karel Lodewijk van Walree uit Amsterdam, onder zekere voorwaarden het vroeger door den heer Carel van Walree bewoonde huis met tuin aan-

bod aan de Vereeniging van Weesvaders. De vader van Willem Karel Lodewijk en de vader van Carel, beiden geboren in Amsterdam, waren familie van elkaar. Carel en Willem waren neven uit de 4e generatie met als gemeenschappelijk voorouder Pieter van Walree geboren in 1742 in Amsterdam. Mr. W.K.L. van Walree, geboren in Brummen in 1852, was een aantal jaren burgemeester van Diemen en daarna als advocaat wonend en werkend in Amsterdam.

Het lijkt aannemelijk dat Carel van Walree een testament heeft laten maken en dat zijn broer de laatste wil heeft laten uitvoeren door hun neef in 1894. Zijn broer Gerrit Karel Felix van Walree, geboren in 1846 in Amsterdam, was een zeer vermogend man, hij kocht in 1898 de buitenplaats Vechoever, liet het pand restaureren en vermaakte het in zijn testament, in 1910 aan het Witte Kruis. Carel werd

Burgemeester mr. W.K.L. van Walree, Diemen 1863

slechts 42 jaar, zijn broer 63 jaar. Beide waren weldoeners, stierven ongehuwd en kinderloos. De broers liggen samen met hun ouders in het familiegraf in Soest bij de Oude Kerk aan de Torenlaan.

‘Vereeniging van Weesvaders’, periode 1894-1924

Aan de Zutphensestraatweg stond het weeshuis de Carel van Walree Stichting, eigendom van de Vereeniging van Weesvaders, gevestigd in Maarssen. Deze vereniging had daar een vergelijkbare inrichting namelijk het weeshuis ‘Lindelaan’. Er werden hele en halve wezen opgenomen, onverschillig tot welk kerkgenootschap zij behoorden.

Het huis met de grote tuin in Dieren was een geschenk van Carel van Walree. In 1894 werd de villa aanvaard en voor 10.000 gulden verbouwd om de opvang van de wezen mogelijk te maken. Er kwamen gescheiden slaapzalen voor jongens en meisjes. Op afbeeldingen is te zien dat de nieuwbouw ongeveer even groot was als de bestaande villa. Er was nu voldoende ruimte voor 40 à 50 kinderen. Bij de opening op 2 augustus 1894 waren 13 kinderen opgenomen. De geldelijke voorwaarde waarop kinderen konden worden opgenomen was een bedrag van f 100,- per jaar per kind en een volledig stel kledingstukken bij opname dan wel een storting daarvoor ten bedrage van f 25,-.

In 1913 volgde een tweede grote verbouwing, het geheel kreeg nu een L-vorm, zie afbeelding.

Bouwtekening verbouwing 1913 - Grijs onder de villa van 1871, grijs boven de aanbouw van 1894, wit de uitbreiding van 1913

Louisa-Stichting, Johannes-stichting, Johanneshof, periode 1924-1939

De Louisa Stichting is een onderdeel van de Orde der Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden en is opgericht in 1868. De stichting is genoemd naar prinses Louisa, de vrouw van grootmeester prins Willem Frederik Karel van Oranje Nassau (1797-1881).

De Carel van Walree stichting omstreeks 1920

‘De Louisa stichting nam de Carel van Walree stichting over in 1924, het bezit werd in een aparte stichting ondergebracht, de Johannesstichting met het huis Johanneshof. Johannes is een oude maçonnieke naam, de naam van de schutspatroon van de Broederschap van Oude en Aangenomen Vrijmetselaren’.

Maçonniek tijdschrift jg. 14 1923-1924.

‘Het rust- en vacatieoord van de Johannesstichting, Johanneshof te Dieren werd zaterdagmiddag op 18 juli 1924 officieel geopend. Het was bestemd voor kinderen uit de middenstand, die behoefte hebben aan het genot van frisse lucht en zonneschijn. Op grond van opvoedkundige overwegingen zal men in dit vacatieoord nooit meer dan 30 kinderen tegelijk opnemen, in de leeftijd van 6 tot 18 jaar’.

Prov. Overijsselsche en Zwolsche courant, 18 juli 1924

‘Wij hebben reeds vroeger de aandacht gevestigd op Johanneshof. Men wijst ons op dit goede kinderkuis en schrijft o.a. het volgende: Het schijnt bij vele moeders niet bekend te zijn, dat ook voor den middenstand in ons land een gezellig tehuis voor rust- en herstel behoevende kinderen is te vinden. Op den hogen IJsseloever te Dieren ligt Huize Johanneshof, in een lommerijken tuin die een heerlijk uitzicht biedt op den IJssel, met grasvelden

en een sportveld om op te stoeien, een beschutte lighal om uit te rusten. Vrolijke, opgewekte jongedames vertrouwd met dat werk, geven leiding bij spel en vermaak, op regenachtige dagen staan de ruime speelkamers ter beschikking. De frisse slaapkamers zijn zoo ingericht dat de kinderen in een eigen ruime luchtige box slapen, zodat het systeem van een slaapzaal met het toezicht en de onmiddellijke nabijheid van de leidster op vernuftige wijze is gecombineerd met het eigen kamertje. Johanneshof is vooral voor rust- en herstel- behoevende. Maar ook kinderen, wier ouders zich voor korter of langer tijd niet zelf met hun verzorging kunnen belasten, worden gaarne opgenomen, zoo ook kinderen van Indische verlofgangers. Ook in de wintermaanden. Het karakter van Johanneshof brengt mede, dat voor de pensionkosten wordt bijgedragen, zonder dat daarop verdiend wordt. De pensionprijs is zoo laag mogelijk gesteld en bedraagt in het algemeen f 2.- per kind per dag. Slechts zomers in de vakantie maanden is die prijs f 3.25. Als meer gefortuneerde ouders de volle kosten per kind willen dragen betalen zij f 4.-. Er is plaats voor een kleine 40 kinderen van alle gezindten.'

Maandblad van de Nederl. Ver. van Huisvrouwen, 1933.

Serie van 9 Ansichtkaarten Johanneshof, omstreeks 1930

Na de verbouwing van 1913 zijn er nog een aantal aanpassingen aan het gebouw geweest. Zo werden de ramen op de begane grond aan de zuidzijde vergroot tot het formaat openslaande deuren en werd daarboven over de gehele lengte van de aanbouw van 1894 een balkon geconstrueerd dat via een gietijzeren wenteltrap met de begane grond was verbonden. De ramen van de slaapzalen op de eerste verdieping werden deels tot openslaande deuren verbouwd zodat op beide woonlagen brandveilige nooduitgangen ontstonden.

In de dertiger jaren werd een serie Ansichtkaarten uitgebracht, waarschijnlijk ter promotie van het Kinderhuis. Maar ook om de er verblijvende kinderen de mogelijkheid te bieden zo nu en dan zo'n kaart als groet naar huis of familie of vrienden te sturen. De uitgever was Foto Bureau Jan van Dijk uit Amsterdam.

Doopsgezinde Broederschap, periode 1939-1940

In 1939, ongeveer 15 jaar na de opening, waren in de Johanneshof kinderen van ouders die in Nederlands-Indië verbleven. Volgens een bericht in de krant leek het einde van de Johannes-stichting nabij.

Het kwam wellicht niet ongelegen dat de commissie voor bijzondere noden van de Doopsgezinde Broederschap op zoek was naar een Kinderhuis voor de joodse vluchtelingen die nog in het Broederschapshuis Fredeshiem in Steenwijk verbleven. Per 1 juli 1939 nam de commissie de Johanneshof over en werden de kosten voor onderhoud verzorgd door de Doopsgezinde Broederschap. De Johanneshof viel nu onder de zorg van de Algemene Commissie voor Buitenlandsche Nooden, een commissie van de Doopsgezinde Broederschap.

De commissie was door de Nederlandse overheid gevraagd uit Duitsland en Oostenrijk afkomstige joodse vluchtelingen op te nemen; het betrof kinderen die weliswaar een joodse achtergrond hadden (een van de ouders of beiden waren joods of er waren joodse grootouders), maar de kinderen waren gedoopt en protestant-

christelijk. De rooms katholieke en joodse kinderen werden door andere instanties opgevangen.

Utrechts Volksblad: sociaal democratisch-daablad. 28 juni 1939

Op 1 juli 1939 kwamen in de Johanneshof 25 kinderen, joodse vluchtelingen, te wonen. De kinderen waren eerder ondergebracht in het doopsgezinde broederschapshuis Fredeshiem vlakbij Steenwijk. Ze waren vanuit Wenen naar Nederland gekomen. De kinderen waren tussen de zes en negentien jaar oud. De meesten waren half joods, enkelen hadden een volledig joodse achtergrond. Ze waren allemaal gedoopt. De kinderen bezochten in Dieren, Arnhem en Zutphen lagere en middelbare scholen of volgden vakonderwijs. De kinderen werden goed verzorgd, maar het was duidelijk dat ze na de inval van de Duitsers niet in Dieren konden blijven. Mevrouw Vos-Kielstra, de directrice, had van alles geprobeerd om voor de kinderen gastgezinnen te vinden. Helaas was dat maar gedeeltelijk gelukt en een aantal kinderen werd teruggestuurd naar Duitsland of Oostenrijk. Voor de Duitsers waren ze joods, ondanks hun doop en protestant-christelijke opvoeding. Een aantal van deze kinderen heeft de oorlog niet overleefd en is vermoord.

De Tweede Wereldoorlog, periode 1940-1943

Begin augustus 1940 werd het huis door de Duitsers gesloten en in beslag genomen door het Commissariaat voor Niet-commerciële Verenigingen en Stichtingen. Alle kinderen en hun begeleiders waren uit Dieren vertrokken. We hebben tot nu toe geen informatie over wat er plaats vond van 1940 tot 1943 in het gebouw van de Johanneshof. Nog tijdens de oorlog, in 1943, werd de voormalige Johanneshof aangekocht van het Commissariaat voor Niet-commerciële Verenigingen en Stichtingen door een ministerie.

Einde deel 1. Bronvermelding na het laatste artikel uit deze serie.

Deel 2 behandelt de periode van de Schippersschool, het internaat Van Kinsbergen.

Bronnen afbeeldingen

Collectie Jos Leeman: afbeelding 1, 5, 8b, 9

Archief Kadaster met dank aan Jelle Talen: afbeeldingen 2a, 2b, 2c
Archief Arnhem, bouwdoos Zutphensestraatweg 40 Dieren: afbeelding 8a

Collectie Dick Nauta: afbeelding 4

Delpher kranten: afbeelding 10

Archief Doopsgezind Broederschapshuis Fredeshiem: afbeelding 11

RKD-Nederlands instituut voor kunstgeschiedenis: afbeelding 3

Beeldbank Historische Kring Diemen: afbeelding 6

Internet Wikipedia: afbeelding 7

Zomer 1939, kinderen zwemmen in de IJssel

DE OORLOG VOORBIJ ...

Willem Kleijn

Het lijkt zo'n onschuldig vakantiekiekje: moeders met kinderen poseren lachend op iets wat een metalen wrakdeel lijkt. Deze foto komt uit het archief van ons lid Walter de Wit en dateert, mede gezien de zomerse kledij, uit de zomer van 1945.

Wie de foto gemaakt heeft en wie er op staan, weten we niet. Wel waar de foto gemaakt is: bij de Koepel de Kaap op de Posbank. Het wrakdeel waarop de familie poseert is namelijk een stuk van de vleugel van een Spitfire, die daar op 20 januari van dat laatste oorlogsjaar neerkwam. Het betreft de crash van een Spitfire Mk.IX van het 412 Squadron RCAF (Royal Canadian Airforce), gevlogen door Flight-Lieutenant B.E. MacPherson. Samen met andere toestellen voerde dit toestel die winterdag vanaf frontvliegveld B.88 / Heesch een gewapende verkenning uit in de regio Nijmegen, Rheine, Paderborn en Hamm.

Een tweede toestel van hetzelfde Squadron kwam overigens die dag neer in Giesbeek. Beide toestellen werden op de terugweg mogelijk geraakt door Duitse Flak (Flugzug Luft Abwehr Kanone). Dit luchtafweergeschut stond o.a. bij Dieren op de hei en in het Velperbroek bij de Westervoortse brug over de IJssel opgesteld.

Het was een slechte dag voor 412 Squadron, want in totaal gingen die dag vier Canadese Spitfires verloren. Gelukkig brachten alle vier piloten het er levend van af.

Wie weet wie deze foto gemaakt heeft of wie er op de foto staan?

Bronnen: W.de Wit, SGLO Crash register / Loss chart nr. T5135 (<https://www.verliesregister.studiegroepluchtoorlog.nl>)
G. Zwanenburg – 'En nooit was het stil' Dl.2/pag.523

Spitfire Mk.IX.RCAF 412

Mededelingen van het bestuur

Waarde leden,

Twee jaar lang heeft de Kring zich moeten beperken in zijn activiteiten. Nu, met het voorjaar in zicht, gaat het tij keren. In april willen we onze ledenvergadering weer als vanouds organiseren. In de bijlage vindt u de stukken. Ook de andere werkzaamheden willen we weer oppakken.

Ondanks de beperkingen groeit de Kring langzaam, maar gestaag. Dat komt grotendeels voor rekening van de redactie en opmakers van dit blad. Daarnaast wordt er door de archiefcommissie wekelijks antwoord gegeven op vragen, her en der uit het land. Veel mensen zijn kennelijk op zoek naar hun 'roots'.

De cursus Velpologie is deze maand begonnen aan haar 5e editie; mond-tot-mond reclame zorgt steeds weer voor voldoende belangstelling. En een flinke groep leden is druk doende met de inhoud van het boek '450 jaar Rheden'. Het jubileumjaar 2023 staat voor de deur.

Op gemeentelijk niveau bemoeien we ons met diverse zaken. Ik noem de aanvraag van de monumentenstatus voor verschillende bouwsels, het al dan niet leggen van 'Stolpersteine', ontwikkelingen van 'Rheden op de Kaart' en het verdiepen in het slavernij-verleden, voor zover dat onze gemeenten raakt.

Kortom, de OKRR is, sinds 1954, een club vol actieve leden, blijvend in staat om elkaar met de regionale geschiedenis te boeien.

Harry Klein Koerkamp
voorzitter

Nieuwe leden in de periode van 1 november tot 1 februari:

De heer J.J.M. Haverkamp	Velp
De heer M. Teunissen	Dieren
Mevrouw J.W.A. Brouwer	Bennekom
Mevrouw A. Kwant-van Herkhuizen	Rozendaal
De heer A. Walda	Velp
De heer G.M. Knaapen	Velp
Mevrouw Y. Wellink	Rheden
Mevrouw J. Frederiks	Drempt

Ode aan Nelleke den Boer-Pinxter

Nelleke - Oudheidkundige Kring - Ambt & Heerlijkheid

Denkend aan Nelleke den Boer-Pinxter.....

Zie ik woorden stromen,

En bruisend langs de IJssel gaan.

Minstens 62 onderwerpen gegoten in artikelen,

zijn hun weg naar de lezers van Ambt & Heerlijkheid gegaan.

27 pagina's gewijd aan de familie Van Spaen

Die hun best voor kasteel Biljoen hebben gedaan

Wel 16 artikelen getuigen van kennis

Over architecten en huizen en kerken,

een Special over Wereldoorlog Twee,

Verhalen over de Franse tijd, alle herdenkingskruizen,

Indië, graven en menig boerenstee,

Waar men vroeger reisde per postkoets, paard en os

Zien wij Nelleke racen op haar stalen ros,

zagen wij haar spreken op paden en pleinen

In bossen, landgoederen of gewoon op straat

Waarbij zij vele bijzonderheden wist te spuien

Over oorlogsgeweld en vredesberaad

De redactieleden werden regelmatig op de hoogte gesteld

welke activiteiten werden vermeld

in onze dorpen en ook in de stad,

alles wat cultureel wordt geboden en wat kruist haar pad

moet bezocht, want dit is haar missie: hoort:

iedereen moet weten: Geschiedenis is daar,

waar de toekomst gloort

Bestel gemakkelijk op www.appeldoorn.nl

Assink^{nvm}

MAKELAARS

Hoofdstraat 166
6881 TL Velp
026-361 70 23

assinkmakelaars.nl

Loodgieters- en
installatiebedrijf

Huysmans

Velp

06 55346139

Erkend installateur
Gas en water

Sinds 1980 Hoveniers met Passie

- ⇒ Beleef
- ⇒ Geniet
- ⇒ Ontspan

gebr. RIJNEVELD b.v.

**tuin- terreinverzorging
en bestratingen**

- ▶ Advies en ontwerp
- ▶ Tuinaanleg
- ▶ Onderhoud

TUIN GELUK

Spankeren 0313-427288

www.rijneveld.nl